

Skogseryds vindkraftspark

Kulturhistorisk förstudie inför vindkraftsetablering,
Forserums och Malmbäcks socknar i Nässjö kommun,
Jönköpings län

Skogseryds vindkraftspark

Kulturhistorisk förstudie inför vindkraftsetablering, Forserums och
Malmbäcks socknar i Nässjö kommun, Jönköpings län

Sammanfattning

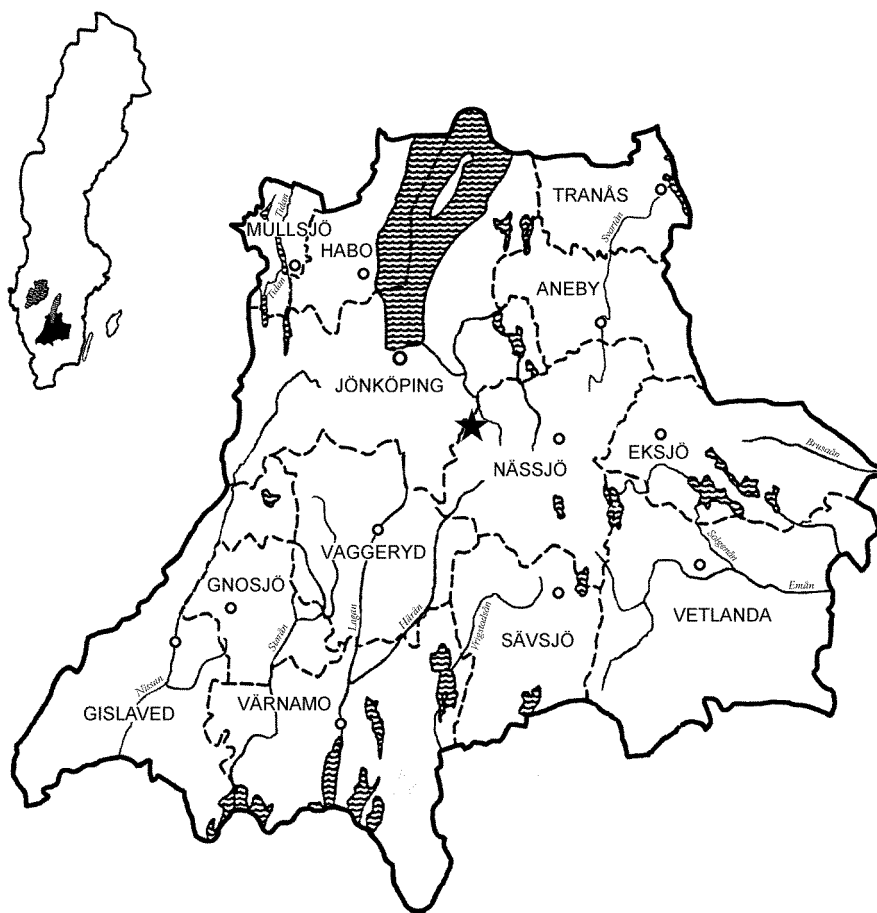
Jönköpings läns museum har, på uppdrag av Vattenfall Vindkraft AB, under sommaren 2009 genomfört en kulturhistorisk förstudie inför anläggande av vindkraftspark i Skogseryd, Forserums och Malmbäcks socknar, Nässjö kommun.

Studien fokuserar på hur landskapet i området förändrats över tid – från stenålder till nutid – samt synliggör områdets karaktärsdrag och värdefulla kulturhistoriska miljöer. Syftet med förstudien är att underlätta den vidare planeringen av vindkraftens utformning i området.

Det känsligaste elementet i landskapet är det ålderstigna vägnät som täcker stora delar av området. Det berättar om byarnas kommunikationsnät och människors rörelser i landskapet. Vägnätet behöver särskilt värnas inför vindkraftens utbyggnad.

I övrigt har fem delområden (A–E) lyfts ut som särskilt kulturhistoriskt värdefulla landskap med hänsyn tagen till höga upplevelsevärden, pedagogiska värden och enskilda lämningar i landskapet med hög vetenskaplig potential. I förstudien lämnas förslag på vilka åtgärder som behövs inför vindkraftsetableringen, både avseende elnätets utbyggnad och vindkraftverkens placering.

Utbyggnaden av vindkraft är positiv för samhällsutvecklingen, men kräver en viss anpassning till det omgivande landskapet. Delar av förstudieområdet tål en mer storskalig utbyggnad av vindkraft, med fördel förlagd till produktionsskogen. I den småskaliga odlingsbygden bör verken, om möjligt, anpassas till lägre höjder och ha glesare spridning i landskapet.

Omslag: Vy från Skogseryd, plats för vindkraftverk norr om RAÄ 129

Rapportredigering: Jenny Ameziane

Foto: Jenny Ameziane och Anette Lindgren

Digital bearbetning: Jenny Ameziane och Ådel V. Franzén

Grafisk design: Anna Stålhammar

Tryckning och distribution: Birgitta Blomkvist och Marita Tidblom

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00

E-post: info@jkpglm.se

www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:

Ur karta © Lantmäteriet. Medgivande MS2007/04833.

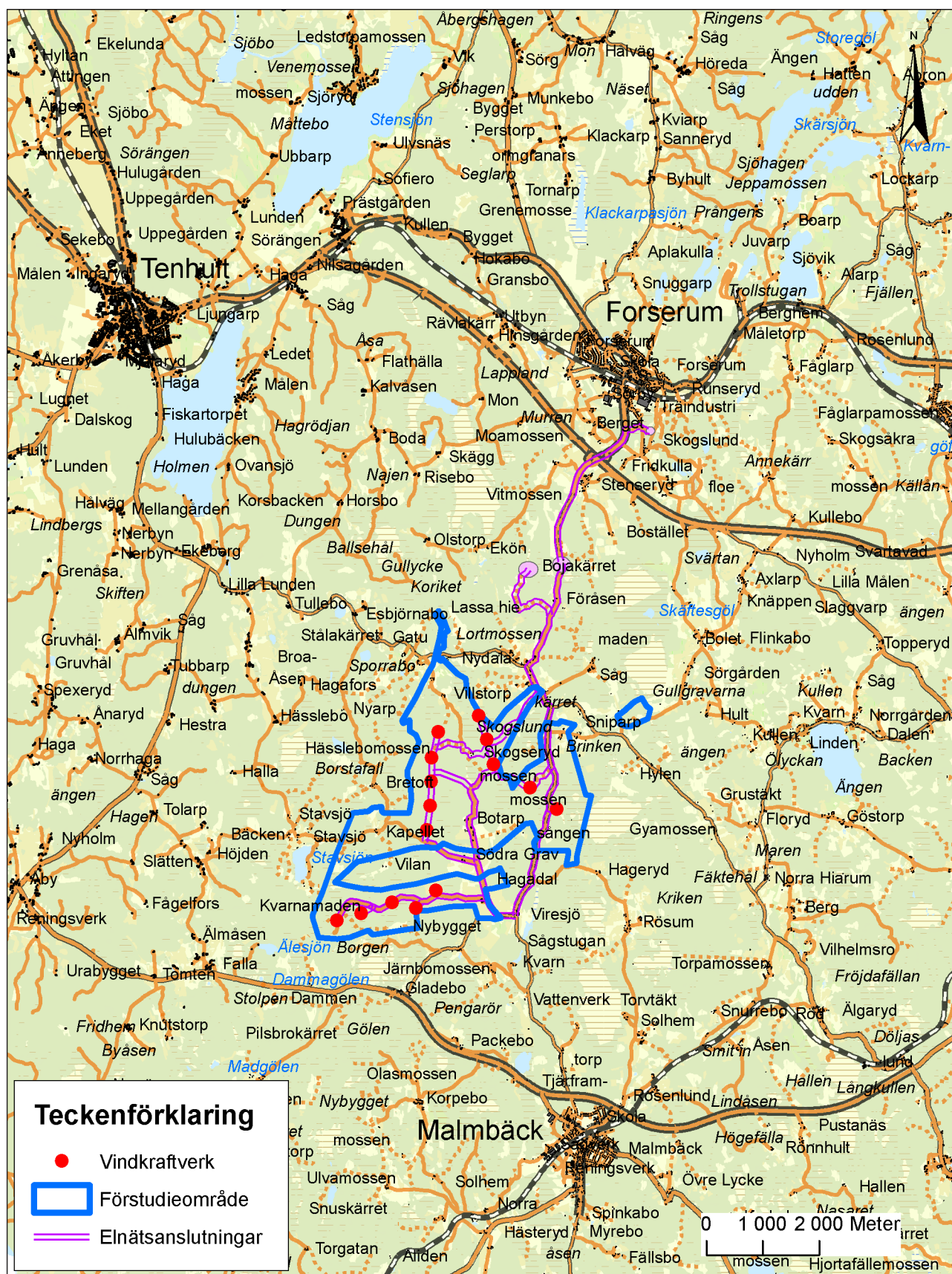
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2009

Innehåll

Sammanfattning.....	1
Inledning.....	5
Målsättning.....	5
Metod.....	5
Topografiska förutsättningar.....	6
Tidigare undersökningar.....	6
Kulturhistorisk landskapsanalys.....	8
Fornlämningar och fornfynd.....	8
Landskapet enligt de historiska kartorna.....	15
Bebyggelsebild och landskap.....	20
Ortnamn.....	22
Riksintresseområden för kulturmiljövården.....	25
Resultat av fältinventering.....	26
Landskapskaraktär och konsekvensanalys.....	32
Landskapets kulturhistoriska värden.....	32
Landskapsbild i förstudieområdet.....	33
Vindkraftsutbyggnadens konsekvenser.....	34
Konklusion.....	40
Lagskydd och ärendegång.....	42
Vad säger lagen?.....	42
Administrativa uppgifter.....	45
Referenser.....	46
Tryckta källor.....	46
Otryckta källor.....	46
Arkiv.....	46
Kartunderlag.....	46
Källor på Internet.....	47
Figur- och tabellförteckning.....	48
Figurer.....	48
Tabeller.....	49

Bilagor

- Bilaga 1. Berörda registrerade lämningar, karta och tabeller
- Bilaga 2. Plats med muntlig tradition

FIGUR 1. Utdrag ur digitala fastighetskartan. Skala 1:100 000. Förstudieområdet berör Forserums och Malmbäckens socknar, Nässjö kommun. Vindkraftverkens placering är i dagsläget preliminära och kan komma att ändras.

Inledning

Jönköpings läns museum har på uppdrag av Vattenfall Vindkraft AB genomfört en kulturhistorisk förstudie inom en 1 100 hektar stor yta vid Skogseryd i Forserums och Malmbäcks socknar, Nässjö kommun, Jönköpings län. Uppdraget beställdes med anledning av en planerad vindkraftspark i området. Vindkraftverkens placeringar är i dagsläget endast preliminära och kan komma att ändras.

Kulturgeograf Ådel Vestbö-Franzén har analyserat det historiska kartmaterialet, byggnadsantikvarie Anette Lindgren har studerat landskapets bebyggelsebild och arkeolog Jenny Ameziane har, förutom fältinventering och arkivstudie, gjort en samlad analys av vindkraftens påverkan på kulturmiljön samt varit rapportansvarig.

Ådel Vestbö-Franzén har under året arbetat med en studie kring vindkraftens påverkan på det kulturhistoriska landskapet på uppdrag av länsstyrelsen i Jönköpings län (Vestbö-Franzén, under tryckning).

Utbyggnaden av vindkraftverk ligger helt i linje med de nationella miljömålen och ökar förutsättningarna för en hållbar utveckling. Det är dock viktigt att utbyggnaden av vindkraft tar hänsyn till det omgivande landskapets kulturmiljövärden. Vindkraftsetableringar omfattar ofta stora ytor. En kulturhistorisk förstudie i ett tidigt skede av planeringen kan bidra till att hitta placeringar som gör minsta möjliga påverkan på känsliga och bevarandevärda kulturmiljöer i landskapet.

Målsättning

Målsättningen med den kulturhistoriska förstudien är att erhålla en helhetssyn på landskapets och bebyggelsens utveckling i ett långt tidsperspektiv. Den ska ge en förståelse för det landskap människan verkat i och förhållit sig till från förhistorisk tid och framåt. Genom förstudien lyfts ett områdes karaktär och särdrag fram. Den kulturhistoriska förstudien ska även kunna användas som underlag för en MKB (miljökonsekvensbeskrivning). Utifrån förstudiens resultat och de konsekvenser en exploatering medför ges även förslag på aktuella åtgärder.

I samråd med Vattenfalls projektledare Amelie Gustafsson Fürst bestämdes att den kulturhistoriska förstudien skulle fokusera på att:

- Beskriva områdets kultur- och landskapshistoriska karaktär.
- Lyfta fram kulturmiljöer och kulturhistoriskt intressant bebyggelse.
- Värdera kulturmiljön i området.
- Analysera kulturmiljöns sårbarhet inför vindkraftsetablering.
- Bedöma vindkraftsanläggningarnas kulturmiljöpåverkan.

Metod

Den kulturhistoriska förstudien består av en byråmässig genomgång samt en översiktlig fältinventering. Genom att studera ett brett spektrum av källor kan vi få en bättre bild av hur landskapet

förändrats över tid. Den byråmässiga genomgången omfattar därför en översiktlig analys av historiska kartor och nyare översiktskartor, forn- och kulturlämningar registrerade i FMIS, ortnamn, arkivmaterial, hembygdslitteratur och antikvariska rapporter. Slutligen görs en översiktlig fältinventering utifrån indikationer i den byråmässiga genomgången. Forn- och kulturlämningar som påträffats vid fältinventeringen har inprickats med gps och handdator.

Topografiska förutsättningar

Människan har i alla tider anpassat sig efter de lokala naturförutsättningarna. Höjder, sjöar och vattendrag, jordmån och berggrund har påverkat förutsättningarna för odling, bete och bruket av naturens resurser – jakt, fiske, insamling av föda, tåkt av timmer, torv och sten m.m.

Området där Skogseryds vindkraftspark planeras ligger ca 5 kilometer söder om Forserums samhälle och 5 kilometer nordväst om Malmbäck. Inom förstudieområdet finns inga sjöar, men väl ett stort antal sankmarker. Stavsjön är belägen strax väster om förstudieområdets gräns. Berggrunden i området utgörs till största delen av vulkaniska bergarter, som ryolit, dacit och andesit. Jordartstäckets består till största delen av morän. Inom delar av området finns uppstickande berg i dagen och de bergiga områdena täcks av ett tunt jordtäckte (SGU).

Förstudieområdet är beläget på det småländska höglandet, ca 275–350 meter över havet. Den högst belägna delen av området återfinns uppe på bergstoppen i förstudieområdets centrala delar. De lägre partierna finns i områdets sydvästra del som sluttar ned mot sankare marker. Byarna i området är alla belägna ca 300 meter över havet.

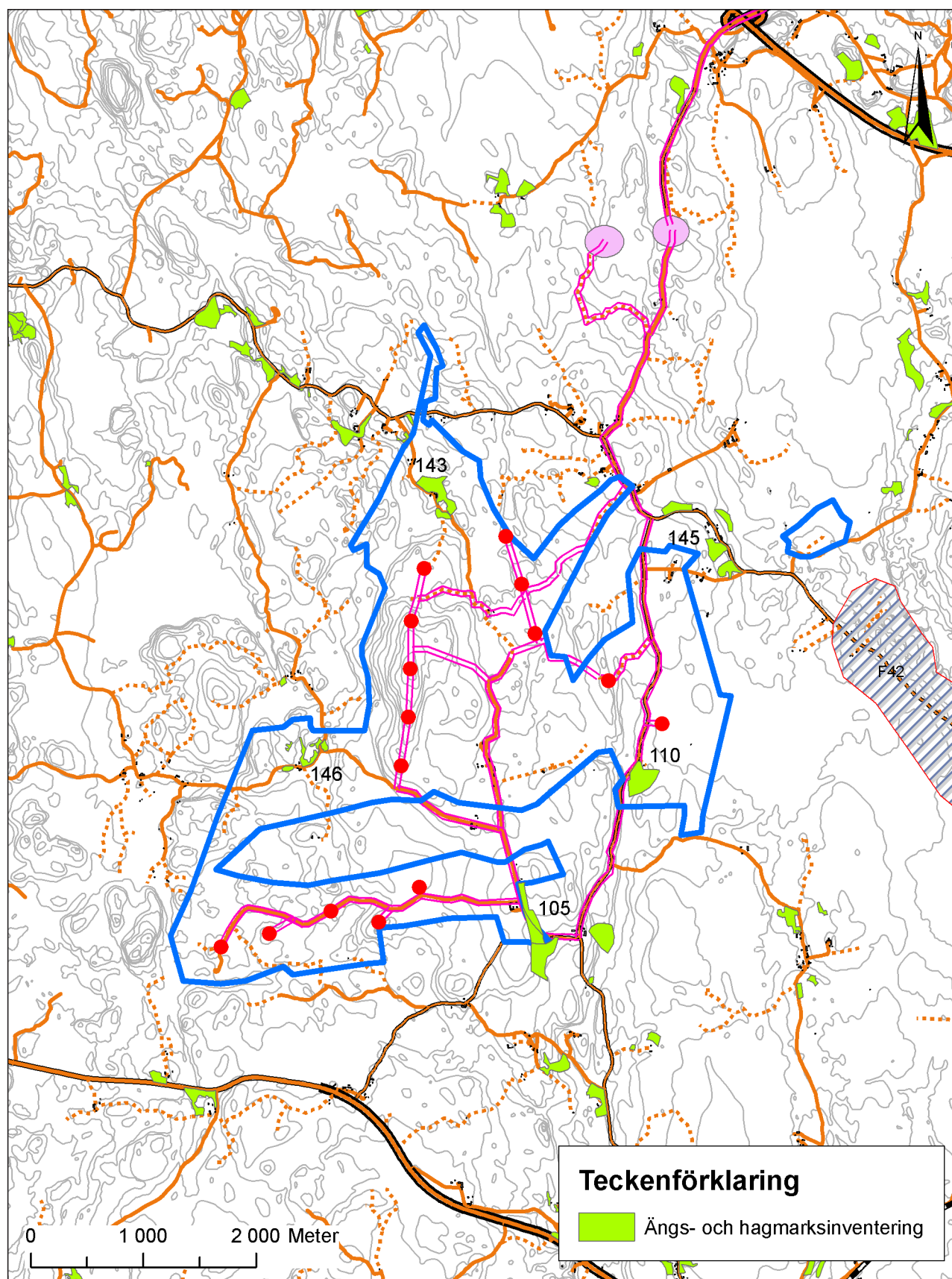
Förstudieområdet är huvudsakligen lokaliserat till skogsmark, ca 70 % utgörs av skog – allt från nyplanteringar till fullvuxen skog (Mårtensson 2009). Stora delar av landskapet är produktionsinriktat.

En mindre del av förstudieområdet utgörs av öppna marker i form av åkrar samt ängs- och hagmarker. Åkrarna ligger i anslutning till byarna och gårdsbebyggelsen. Fem områden med ängs- och hagmarker, som utpekats i ängs- och hagmarksinventeringen, ligger inom eller i anslutning till exploateringsområdet (FIGUR 2). Inom dessa finns höga naturvärden, med delvis hotade arter som kan knytas till det äldre odlingslandskapet. För att behålla dessa värden krävs fortsatt hävd i form av bete och slåtter (Andersson *et al* 1993).

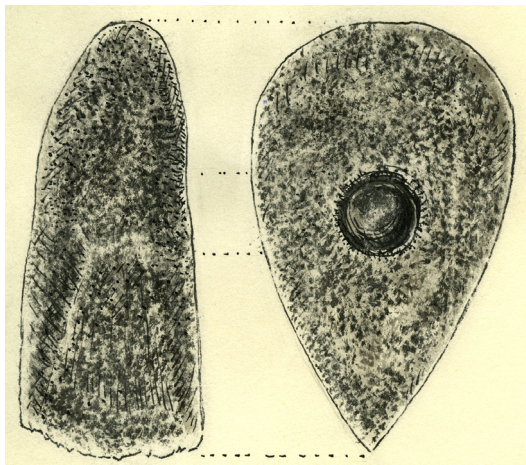
Tidigare undersökningar

Jönköpings läns museum har endast genomfört ett fåtal arkeologiska uppdrag i Malmbäcks och Forserums socknar. Huvudsakligen har det rört sig om arkeologiska utredningar och kulturhistoriska förstudier. Endast en arkeologisk undersökning har genomförts i närområdet.

År 1977 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk undersökning alldeles invid Stavsjön, ca 400 meter väster om förstudieområdet, med anledning av en avstyckning av en fastighet (Areslätt 2008).

FIGUR 2. Fem utpekade områden med ängs- och hagmarker berörs av exploateringen. Dessa områden har ofta hävdats långt tillbaka i tiden (Se Andersson *et al* 1993 för detaljer om objektnummer). Blåskrafferad yta öster om förstudieområdet är riksintresseområde för kulturmiljövården, nr 42 Sniparp–Rommen. Skala 1:50 000.

FIGUR 3. Skaftålsyxas upphittad i Forserums socken 1932. JLM arkiv.

Sn	RAÄ	Fyndtyp	Period	Del av period
Fo	41	Flintföremål	-	-
Fo	85	Spetsnackig flintyxa	SÅ	TN 4100–3300 f.Kr.
Fo	86	Slipsten av sandsten	-	-
Fo	96	Stockbåt	-	-
Fo	97	Tunnackig flintyxa	SÅ	TN 4100–3300 f.Kr.
Fo	104	Skaftålsyxa	YSÅ–ÅBÅ	-
Fo	112	Mortelstöt?	?	-
Fo	113	Grönstensyxa	SÅ–BÅ	-
Fo	116	Skaftålsyxa, båtyxa och klubba/förarbete	SÅ	Stridsyxekultur 2700–2350 f.Kr.
Fo	127	Skaftålsyxa	YSÅ–ÅBÅ	
Ma	140	Stockbåt	-	
Ma	141	Slipsten och lärbensformad slipsten	SÅ	Stridsyxekultur 2700–2350 f.Kr.
Ma	305	Skaftålsyxa	YSÅ–ÅBÅ	
Öd	109	Flintdolk	SÅ	SN 2350–1800 f.Kr.
Ög	112	Skaftålsyxa	YSÅ–ÅBÅ	
Ög	134	Flintdolk	SÅ	SN 2350–1800 f.Kr.

TABELL 1. Lösfynd från trakten. Fo = Forserum, Ma = Malmbäck, Öd = Ödestugu, Ög = Öggetorp. SÅ = stenålder, YSÅ = yngre stenålder, BÅ = bronsålder, ÅBÅ = äldre bronsålder. TN = tidigneolitikum, SN = senneolitikum.

En kvadratisk stensättning och en domarring hade tidigare funnits på platsen (RAÄ 155:1 och 155:2), men tagits bort utan tillstånd från länsstyrelsen. Vid undersökningen återstod endast en oregelbunden stensättning, en rest sten och en kantställd häll (RAÄ 155:3). Hällen antogs kunna ha tillhört en så kallad hällkista, en grav från senneolitisk tid eller äldre bronsålder med en kistformad stenkonstruktion dold under ett stenröse. Undersökningen kunde dock inte belägga detta antagande. Några enstaka fynd framkom vid undersökningen: en järnkniv, ett järnbeslag, grovmagrad keramik och brända ben. Några daterande analyser gjordes inte, men både fynd och fornlämningstyp hör hemma i äldre järnålder, ca 500 f.Kr.–500 e.Kr.

Kulturhistorisk landskapsanalys

Det landskap vi ser idag innehåller en mängd element som representerar äldre tider. Utbredningen av fornlämningar, byggnader och bykärnor, vägnät, öppna landskapsrum med åkrar, ängs- och hagmarker, liksom ortnamn – är alla spår av dessa äldre faser. Genom att studera dessa element kan vi få fram ny kunskap om landskapets historia.

Fornlämningar och fornfynd

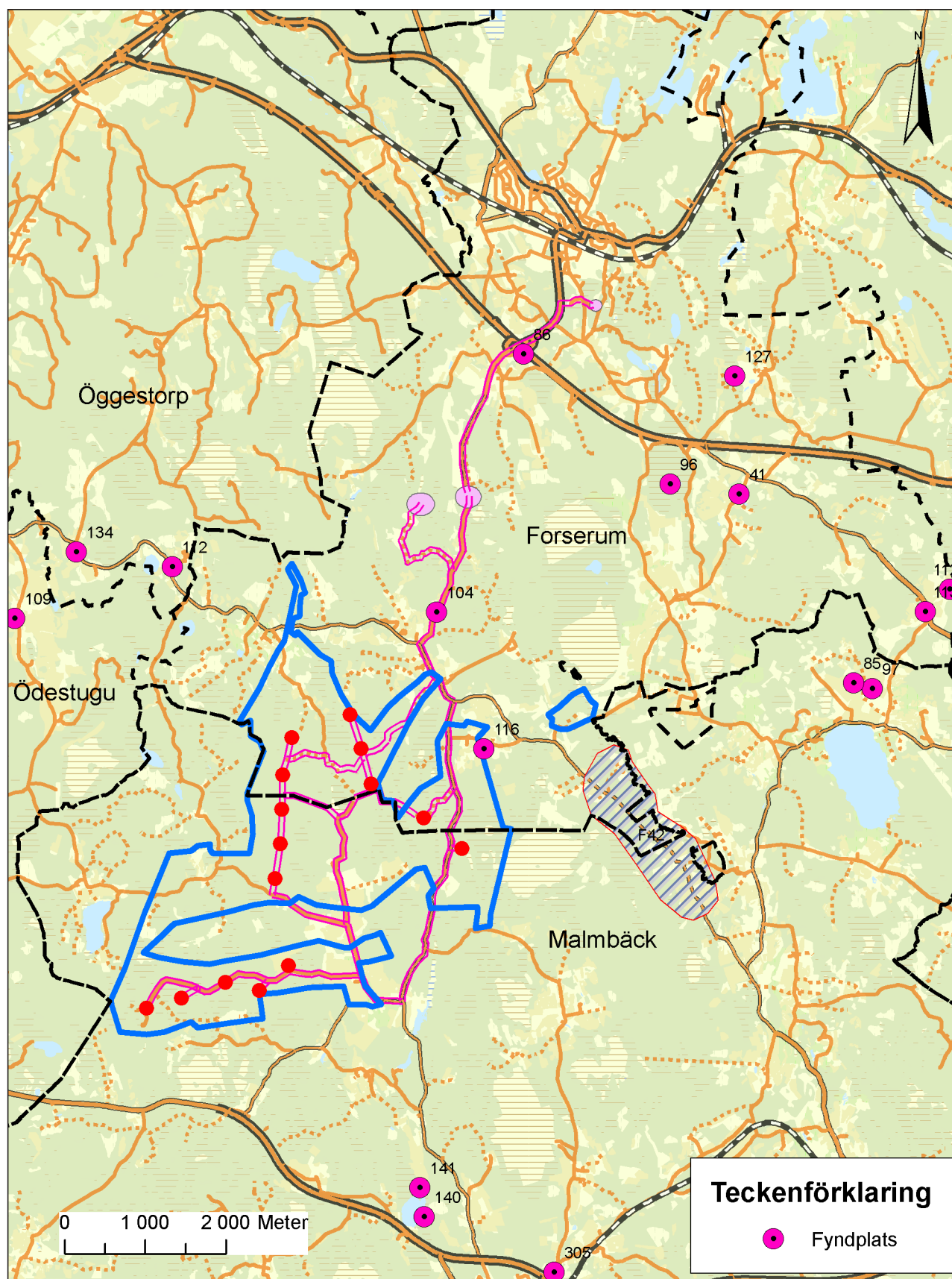
I området finns fornlämningar och fornfynd registrerade från olika tidsperioder (se BILAGA 1). En stor del av lämningarna utgörs av förhistoriska gravar från bronsålder och järnålder samt torplämningar och vägmärken från historisk tid. Spridningen av dessa ger indikationer på hur landskapet brukats under olika faser.

Det är viktigt att påpeka att antalet kända lämningar och fynd påverkas av graden av beskogning. Fornminnesinventeringen har i större grad fokuserats till odlingsbygder än till skogslandskap. Och där är antalet registrerade lämningar betydligt färre än i öppna marker. Inventeringar i samband med projektet *Skog & Historia*, som syftade till att registrera lämningar i just skogsmark, har resulterat i ca 6 000 nyregistreringar. Därför kan vi även förmoda att det finns en hel del oregistrerade lämningar i förstudieområdet (Cassel 2005: 19–21).

Stenålderslandskapet

De enda spår i landskapet efter stenålderns människor är de lösfynd som framför allt framkommit i samband med jordbruksarbete. Före mekaniseringen av jordbruket, när alla moment gjordes för hand, påträffades ofta stenredskap i åkrar. Med dagens moderna jordbruk är fynden betydligt färre.

De fynd som påträffats utgörs framför allt av stenyxor av olika slag som förknippas med *neolitikum*, även kallat bondestenåldern (4100–2300 f.Kr.). Då påbörjade människan sin successiva övergång till ett liv styrt av boskapsskötsel och odling. De odlade grödorna utgjorde en allt större del av kaloriintaget, med bofasthet som en direkt konsekvens. Denna övergång är känd som *den neolitiska revolutionen*,

FIGUR 4. Stenålderslandskapets spår avspeglas delvis i förekomsten av lösfynd. Det bör dock noteras att stockbåtar har förekommit från stenålder fram till 1800-tal. De registreras ändå som lösfynd och har därför fått ingå i denna sammanställning. Skala 1:70 000.

och kom att totalt förändra vår livsföring. Den medförde att nyttjanderätt till mark blev en viktig maktfaktor. Banden till förfäderna och anspråk på deras mark kom också att påverka rituella handlingsmönster, offer till högre makter och hur och var de döda begravdes.

Det nya livet i odlingens spår krävde verktyg som kunde användas för att röja undan vegetation för odling, som t.ex. spets- och tunnackiga flintyxor och skafthålsyxor av bergart (FIGUR 3).

Eftersom stenålderns lämningar har så stor spridning i området ger de oss egentligen ingen kunskap om landskapets organisation eller befolkningens rörelsemönster. Vi kan endast konstatera att det fanns mänsklig närvaro i området från bondestenålder och framåt, men inte i vilken omfattning (FIGUR 4, TABELL 1).

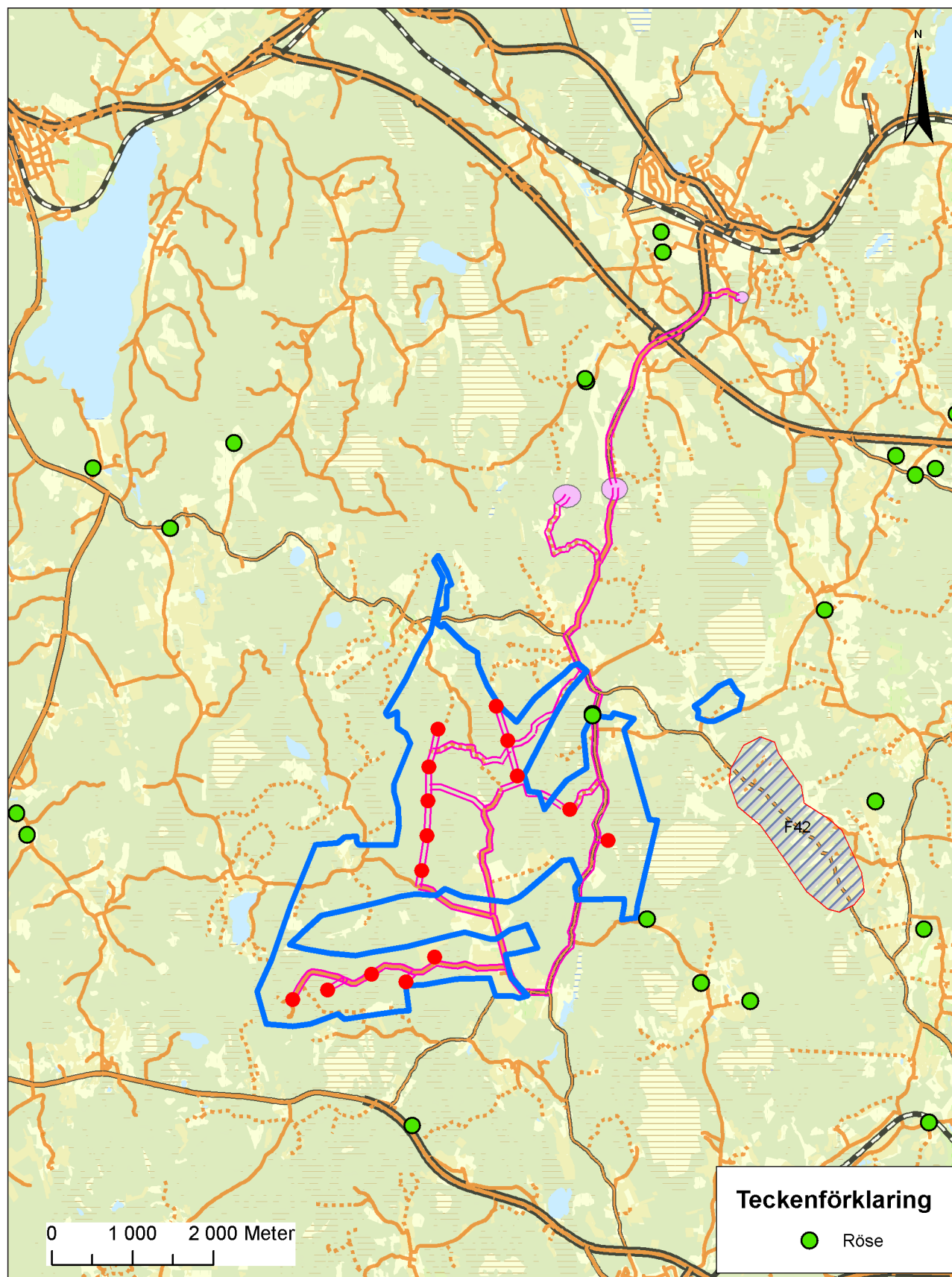
Bronsålderslandskapet

Under bronsåldern (1700–500 f.Kr.) ökar odlingsgraden allt mer. I Forserums- och Malmbäckstrakten syns spåren av mänsklig påverkan framför allt i byggandet av gravrösen. Rösena är vanligen 10–15 meter i diameter, 0,5–1,5 meter höga och uppbyggda av mindre stenar. Det finns också rösen som är betydligt större i omfång. Vanligen dateras de till bronsålder, men de kan även vara från äldre järnålder. Undersökningar av liknande gravar har visat att de innehåller en brandgrav eller en jordfästning i kista.

I bronsålderns samhälle var de stora gravrösen markörer i landskapet som till exempel signalerade social status, rang och territoriella anspråk. De byggdes för att synas och uttryckte den tidens värden. Där gravlades individer som av olika anledningar hade en framträdande roll i lokalsamhället. Kontrollen över den viktiga metallen brons kom att påverka samhällets struktur. Den som hade tillgång till metallen kunde tillskansa sig förmåner och viss status.

Bronsålderns gravrösen kan förekomma grupperade eller ensamliggande – utan närhet till andra kända gravar. De stora gravrösen har ibland antagits avspegla en äldsta fas på en gravplats, alltså när den togs i anspråk första gången. I många fall är bronsåldersrösen de enda synliga spåren av bronsålderns gravseder. Och intill dessa, dolda under matjorden, kan andra gravar ligga. Det kan röra sig om små flacka stensättningar, eller sekundära gravläggningar i de stora rösenas utkant. För att ta hänsyn till gravmonumenten och skona intilliggande gravar som kan finnas dolda under markytan finns alltid en skyddszon intill de synliga lämningarna.

Gravarnas placering i landskapet är en reflektion av dåtidens bebyggelsestruktur och befolkningstäthet. Gravarna uppfördes som markörer i landskapet. De gravrösen som finns i trakten ligger i anslutning till odlingsbygden och kan avspegla det äldsta skiktet av bebyggelsens utbredning (FIGUR 5).

FIGUR 5. Bronsålderslandskapet karaktäriseras framför allt utifrån förekomsten av gravrösen. Skala 1:70 000.

FIGUR 6. I ett bortglömt hörn av trädgården står en rest sten, RAÅ 12, som markör för en av järnålderns gravläggningar i bygden. Foto: Jenny Ameziane.

FIGUR 7. Vid Rydet finns en stensättning, RAÅ 38, som är ytterligare ett av landskapets äldre element. Foto: Jenny Ameziane.

Järnålderslandskapet

Spridningen av stensättningar, domarringar och resta stenar, som huvudsakligen hör hemma i järnåldern, ger ytterligare indikationer på hur bebyggelsebild och befolkningstäthet sett ut i området. De gravformer som är kända från trakten hör framför allt till *äldre järnålder* (500 f.Kr.–550 e.Kr.).

Den äldre järnålderns gravmonument innehåller ofta fynd som kan kopplas samman med individernas personliga utstyrsel, som dräktnålar, knivar och pärlor. De döda brändes vanligen på bål och resterna från bålet gravsattes i en urna eller i en grop i marken. Graven markerades sedan till exempel med stenar i en vid cirkel (*domarring*), med en enstaka sten (*rest sten*) eller övertäcktes med en ansamling av stenar, en *stensättning* (FIGUR 6 och 7). Den yngre järnålderns gravar är oftast fyndrikare och innehåller dessutom ofta brända ben från djur som offrats i samband med gravritualen. I riksintresseområdet Sniparp-Rommen, som ligger öster om exploateringsområdet finns två gravfält med ett trettioåttal gravar. Bland dessa finns domarringar, resta stenar och stensättningar. Gravfälten innehåller element som hör hemma i såväl äldre som yngre järnålder (jfr Johnsson & Remmare 1996:114).

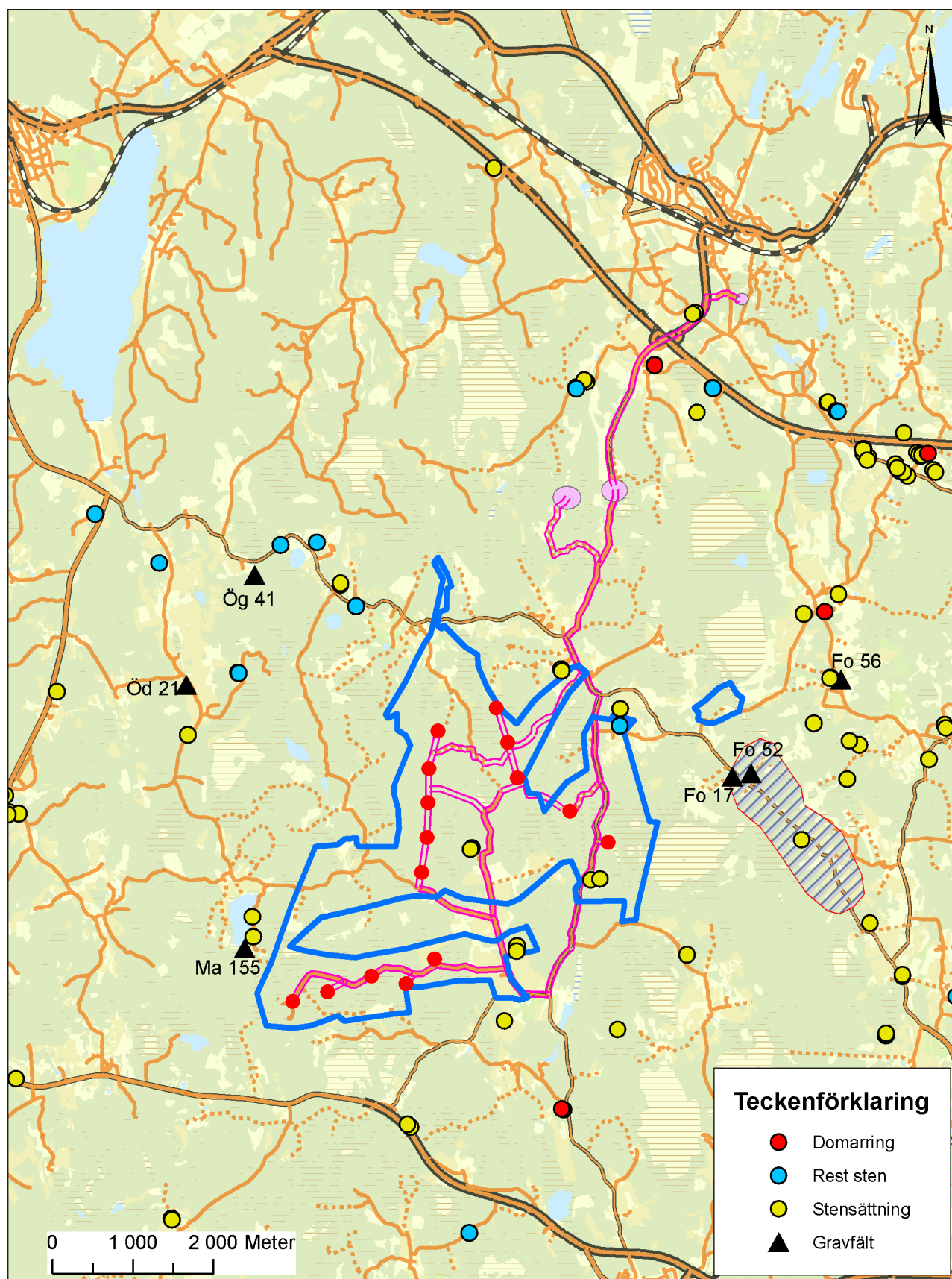
Det kan noteras att såväl rösen som stensättningar ligger i huvudsak i områdets östra del – en liten klunga gravar finns vid Sniparp i nordost – och i söder mellan Viresjö och Södra Grav samt mellan Viresjö och Sniparp. Om vi lyfter blicken utanför förstudieområdet kan konstateras att koncentrationer av förhistoriska gravar ligger i stråk längs med de äldre huvudvägarna (FIGUR 8). Det tyder på att kommunikationsstråken i landskapen är mycket åldersstigna. Färdvägar är stora landskapsinvesteringar som man sällan har ändrat om det inte varit nödvändigt. Därför kan vi idag se att många av länets vägstråk har anor långt tillbaka i tiden.

Under järnåldern tas fler områden i anspråk och den mänskliga närvaron inom och i anslutning till förstudieområdet blir allt mer påtaglig. De områden som varit i bruk redan under bronsålder blir nu mer intensivt brukade. Lämningar som är karaktäristiska för yngre järnålder–tidig medeltid är få. Det kan möjligen förklaras med att delar av bygden avfolkades under denna period.

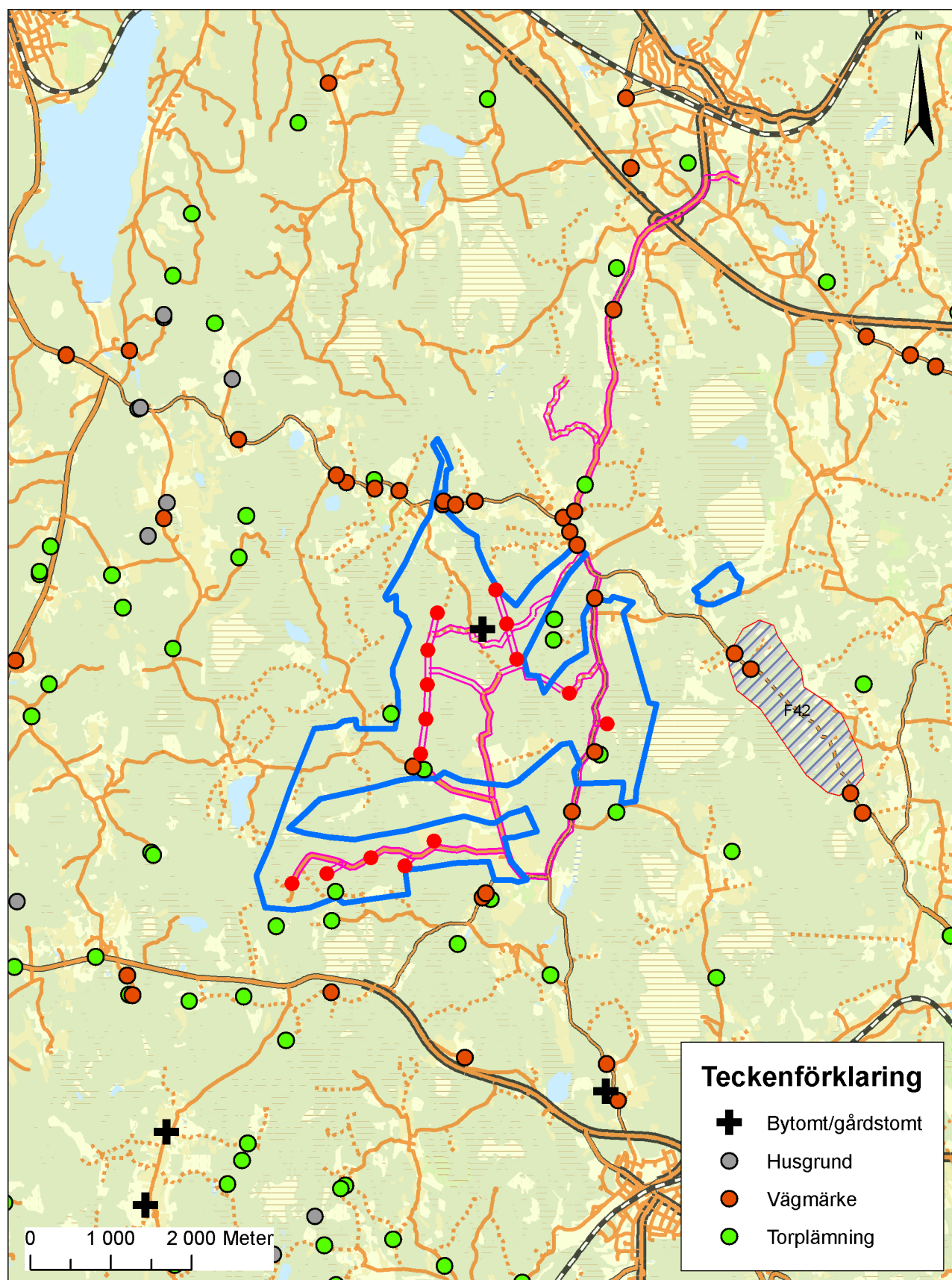
Det historiska landskapet

Under tidig medeltid etablerades många av de tidiga kyrkorna. De blev centrala samlingsplatser och socknarna blev administrativa enheter. Kristendomen kom därmed att påverka både ideologiska föreställningar och landskapets strukturer och byggnader.

Under perioden 1350–1460 drabbades Sverige, liksom övriga Europa, av en kraftig nedgång. Befolkningen minskade till följd av pestepidemier och antalet gårdsenheter decimerades kraftigt. Denna period är känd som *den senmedeltida agrarkrisen*. I samband med att gårdar lades öde kom en del av åkermarken att överges. Delar av denna återfinns idag som *fossil åker*.

FIGUR 8. Järnålderslandskapet kännetecknas framför allt av gravformer som är typiska för äldre järnålder. Skala 1:70 000.

FIGUR 9. Det historiska landskapet präglas av lämningar efter vägmärken och ödelagd bebyggelse. Skala 1:70 000.

Till den fossila åkern hör både övergivna åkrar, röjningsrösen, stensträngar och terrasseringar som bildats genom en lång tids åkerbruk. En del fossila åkrar hör till sentida torplämningar, medan andra till och med kan hör till brons- eller järnålderns odlingslandskap.

Torp och backstugor är en viktig lämningsslag i det historiska landskapet (FIGUR 9). De hör vanligen till perioden 1700-tal till 1900-tal. Från 1700-talets mitt skedde en kraftig befolkningsökning i landet. Den resulterade i att ett antal nya bebyggelseenheter etablerades. Många torpare var så kallade dagsverkstorp. Genom att de fick etablera sitt torp på annans mark var de också skyldiga att bistå markägaren med dagliga sysslor. Torparna var viktig arbetskraft på gods och gårdar.

Vägmärken, i form av milstenar och väghållningsstenar, visar hur kommunikationsstråken löpte genom landskapet i historisk tid. Milstenarna markerade avstånd längs med landsvägarna i hel-, halv- eller kvartsmil (FIGUR 10). Ofta står de i ett stenröse invid vägen. De första milstenarna tillkom när vägarna uppmättes i samband med skjutsväsendets organisation enligt statliga förordningar år 1649 (NE). Redan i de medeltida landskapslagarna stadgas att de jordägande bönderna var ansvariga för väghållning. Vägsträckorna indelades i olika väglotter. Bönderna skulle se till att vägarna var farbara. Under 1800-talet blev det stadgat att väglotterna skulle markeras tydligt med väghållningsstenar som klargjorde var väglotten började och slutade samt under vems ansvar den låg (Vägverket) (FIGUR 11).

Landskapet enligt de historiska kartorna

Sverige har ett unikt material med historiska kartor som berättar om landskapets organisation i äldre tid. De geometriska kartorna från 1600-talet är oftast väldigt översiktliga. Men 1700- och 1800-talets skifteskartor kan ge detaljerade bilder av bystrukturer, ägoförhållanden, jordbrukets organisation och annan markanvändning. Kartorna är ögonblicksbilder som återger hur landskapet användes när lantmätaren utformade kartan. Men de kan ibland även avslöja äldre tidsskikt, som lägen för torp och backstugor, övergivna medeltida gårdar och förhistoriska gravar. Kartanalysen är därför ett värdefullt instrument för att förstå landskapets historia.

Ett rikt historiskt kartmaterial täcker stora delar av förstudieområdet. Mest är det storskifteskartor från årtiondena kring sekelskiftet 1800, men för Grav och Viresjö är det geometriska uppmätningar från 1712 som ger den bästa informationen om landskaputnyttjande under äldre tid. Från förstudieområdets mellersta del, motsvarande fastigheten Norra Grav, saknas dock storskaliga äldre kartor, varför man här får nöja sig med informationen från generalstabskartan från 1875 samt den äldre ekonomiska kartan från ca 1950. Från Botarp har en avmätning, dock ingen lagaskifte, från 1870 använts.

Generellt kan konstateras att de gårdar och byar som finns kartade i de äldre storskaliga kartorna ansluter till den kända bilden för gårdar på det småländska höglandet, med åkermarken uppdelad

FIGUR 10. En av milstenarna i området nära Finntorp. Milstenar klassas som fast fornlämning och är skyddade enligt lag. Foto: Anette Lindgren.

FIGUR 11. Väghållningssten mellan Södra Grav och Kapellet. Ofta står väglottens nummer samt gårdens eller den ansvarige bondens initialer på stenen. Stenarna är fasta fornlämningar och skyddas enligt lag. Foto: Jenny Ameziane.

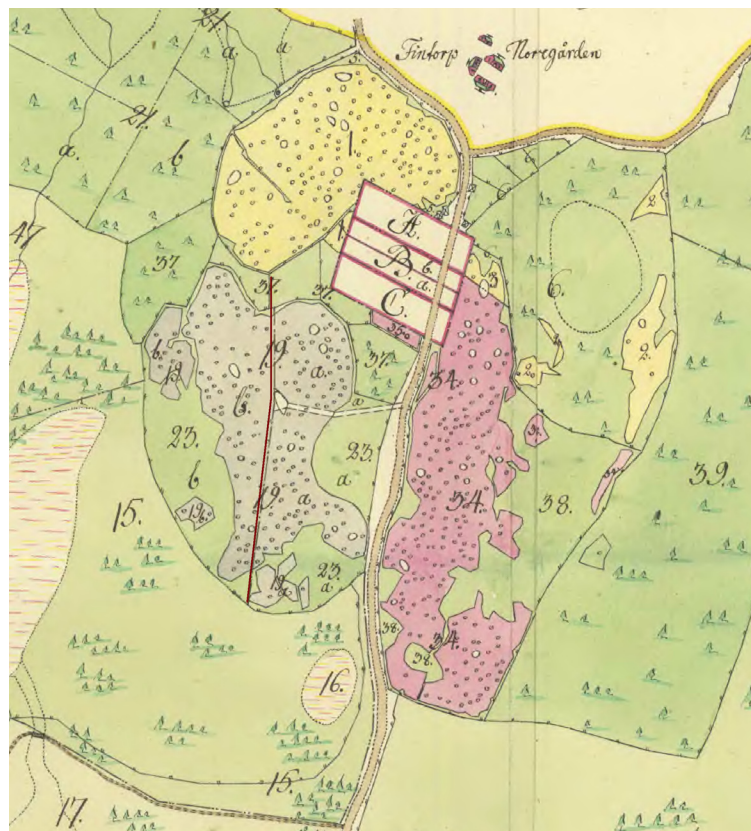

FIGUR 12. I 1802 års karta över Skogseryd syns hur den nya tomptplanen överlagrar den då befintliga bebyggelsen.

i tre gårderna. Inom dessa tre gårderna praktiserades en tresädesrotation så att ett av gårderna varje år låg i träda, ett besåddes med höstråg och ett med korn om våren. Ensamgårdarna dominerade och byarna var små och bestod på sin höjd av tre gårdsbruk, men oftast två. Enkla ägandeförhållanden i åker och äng, gjorde det lätt att genomföra skiften. Ofta räckte det med ett storskifte, kanske med någon justering under senare delen av 1800-talet.

Utmärkande är också den reglering av bytomten som skedde i samband med storskiftet kring år 1800. Vid denna tid hade det ofta blivit trångt på bytomterna: bostadshus, bodar och ekonomibyggnader trängdes med varandra och de olika gårdarnas tomtmark gick i varandra. Därför skedde en reglering av tomtmarken i samband med storskiftet, något som vi kan se i kartorna från Skogseryd, Sniparp, Skallarp och Finnörp. I kartan från Skogseryd kan man även se läget för de individuella husen som överlagras av den nya tomptplanen (FIGUR 12). Någon utflyttning av husen till lägen utanför tomten skedde dock inte, det genomfördes först i begränsad skala i och med lagaskiftet ca 50 år senare.

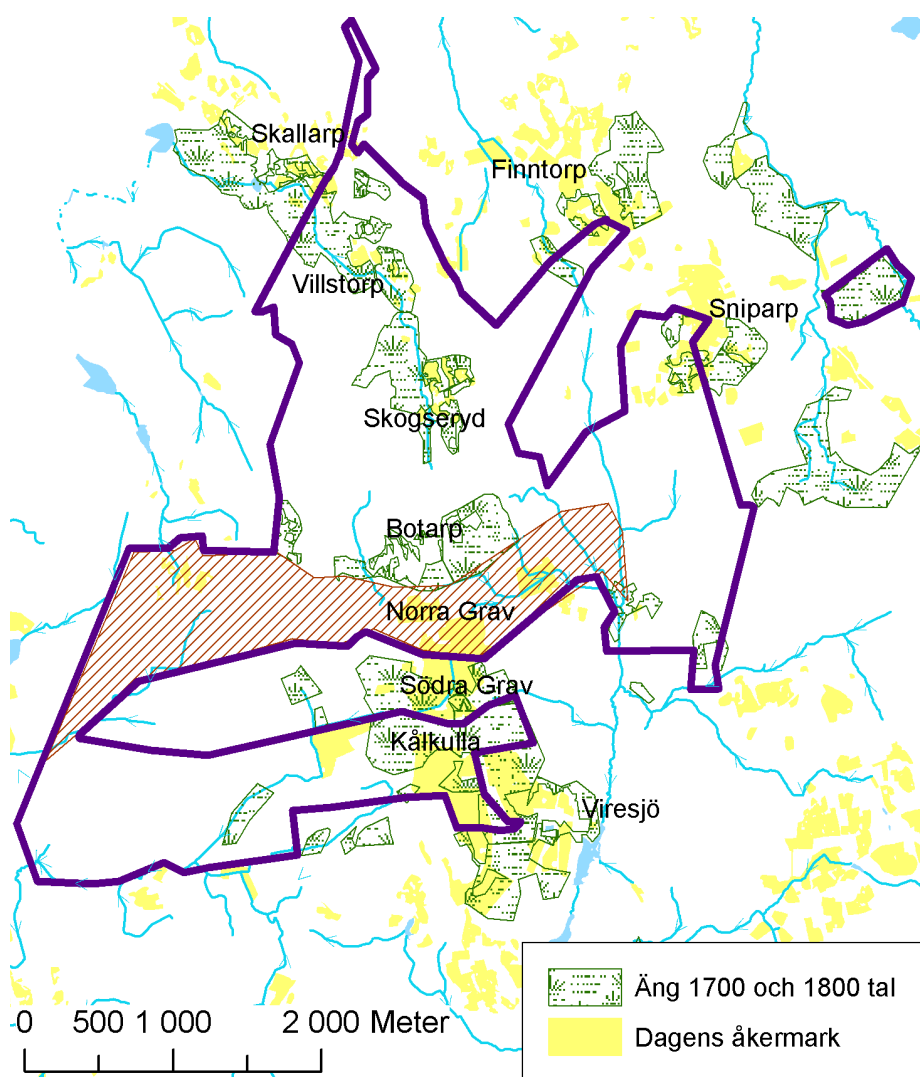
Storskiftet medförde att antalet tegar till varje gård i åker och äng blev färre. I små byar som bara bestod av två eller tre gårdar kunde dock rationaliseringen av åkermarken gå ännu längre. Man delade helt enkelt upp byns totala åkermark i två eller tre delar där var del tillföll en av gårdarna. I många fall kom då de enskilda gårdarna att

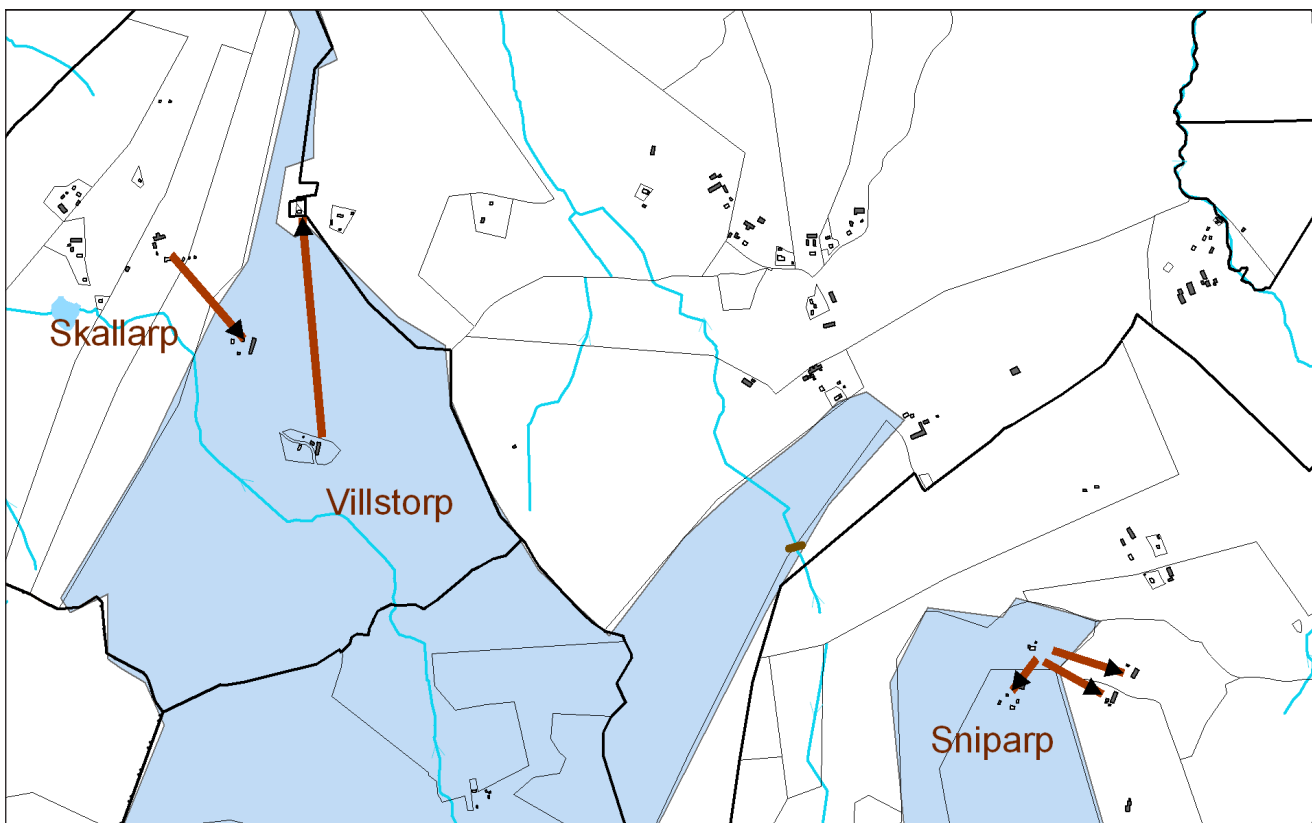
FIGUR 13. Kartan från Finnörp – upprättad 1795 – visar att de tre gårdarna fått var sitt åkergräde, markerade med rosa, grå och gul färg.

dra upp nya hägnader och fördela den tilldelade åkermarken i tre delar. Man gick således från ett system med tre gårdar, där varje gård ägde ett antal tegar, till att samla åkermarken i tre mindre gårdar till varje gård. Att en sådan process har skett syns i kartorna från Skallarp och Sniparp, medan man i kartan från Finntorp endast kan utläsa att var och en av de tre gårdarna fått var sitt gårde (FIGUR 13).

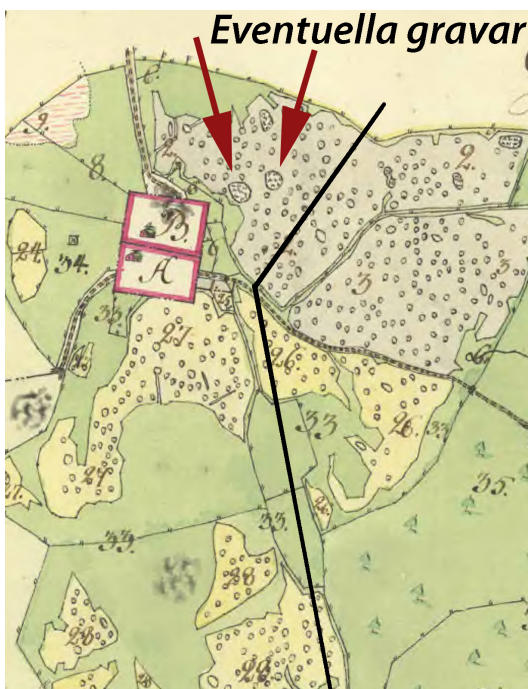
Landskapsbilden i de äldre kartorna skiljer sig på ett avgörande sätt från det landskap vi ser i dag. Stora områden användes som ängsmark. Dessa ytor präglades av en relativt stor öppenhet samt ett större inslag av lövträd som oftast var hamlade. På FIGUR 14 har ängsmarkens utbredning vid tiden för storskiftet ritats ut (för Grav och Viresjö gäller det år 1712, då kartorna från dessa gårdar upprättades). Till ängen kom också den halvöppna hagmarken där trädinslaget var större och skillnaden mot dåtidens skog inte så stor. Även skogen bar prägel av en större luftighet, träd i olika åldrar och ett större inslag av lövvegetation. Den landskapsbild som fanns

FIGUR 14. Ängsmarkens utbredning vid tiden för storskiftet samt dagens åkermark. Digital bearbetning: Ådel V. Franzén.

FIGUR 15. Kartskiss som visar utflyttningen från bytomterna i Skallarp, Sniparp och Villstorp i samband med att byarna skiftades.

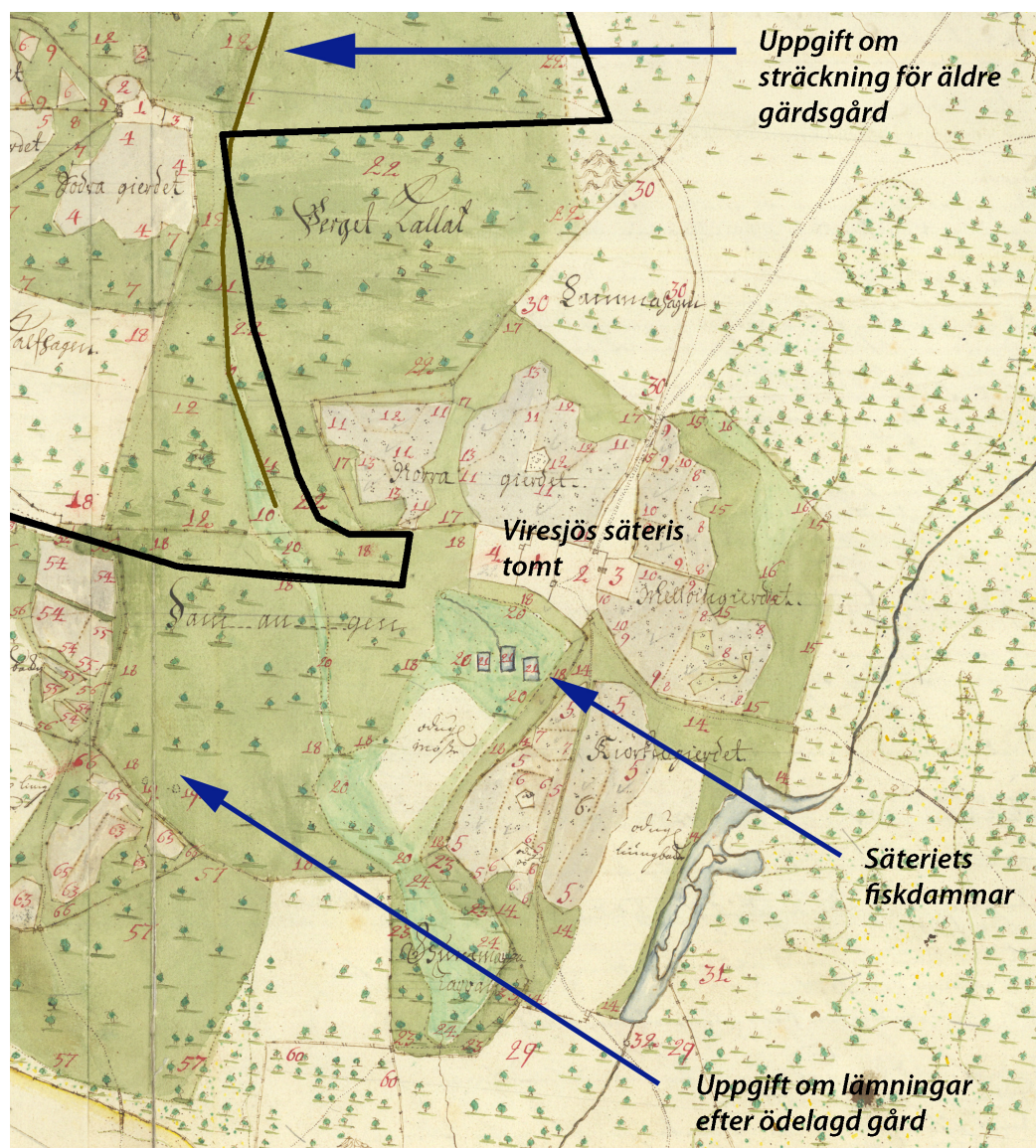
FIGUR 16. Två impediment i åkern syns tydligt på 1802 års karta över Sniparp. De kan rymma äldre, förhistoriska gravar.

inom förstudieområdet för ca 200 år sedan var således ett mosaik-
artat landskap med öppna, halvöppna, halvslutna och slutna rum,
anpassat för dåtidens viktigaste ekonomiska nischer: höinsamlande,
sädesodling och bete för kreatur som gav smör, kött, ull m.m. På
figuren har även dagens åkermark lagts in. I dag finns inte längre
ängsmarken, och hagmarksarealerna är begränsade. Vad vi ser är
således ett landskap som gått från öppet till slutet, från mjuka över-
gångszoner mellan öppet och slutet till skarpa gränzoner mellan
åker och planterad skog.

De få lagaskifteskartorna har inte detaljanalyserats. Icke desto
mindre kan det konstateras att utflyttningen av gårdar från den
gemensamma bytomten i samband med lagaskiftet var mycket
begränsad, troligen beroende på att byarna var små och inte ge-
nomgick några dramatiska förändringar i tomt, åker och äng under
1800-talets mitt och slut. Inom förstudieområdets norra del finns
exempel på utflyttning från bytomten i Skallarp och Sniparp, even-
tuellet även i Villstorp (FIGUR 15).

De äldre kartorna och fornlämningar

Storskifteskartorna är i övrigt tämligen standardiserade. Ägornas
namn ger ingen ledning när det gäller att hitta nya förhistoriska
fornlämningar. Däremot finns enstaka röjningsrösen inritade i åker-
mark som utifrån sin storlek och form kan vara förhistoriska gravar.

FIGUR 17. 1712 års karta över Viresjö säteri visar bland annat en ödelagd gård, som dock ligger utanför förstudieområdet, tre fiskdammar och en äldre gårdsgård.

Exempel på detta syns i Sniparps Södergårds åkergräde (FIGUR 16). Som vanligt är de äldsta kartorna mest detaljrika, både vad gäller kartbild och text. Från Viresjö finns anteckningar om en övergiven gård, där man fortfarande 1712 kunde se röset efter den nerrasade spisen och andra "ruder", alltså grunder efter äldre bebyggelse. Detta område ligger strax söder om förstudieområdet, liksom de fiskdammar som possessoren på säteriet Viresjö lät anlägga intill tomten "med egen omkostnad" (FIGUR 17).

Viresjö säteris anläggande under 1600-talets början och mitt kom att påverka landskapet kring säteriet. Tidigare bebyggelseenheter avhystes samtidigt som nya bosättningar i form av mindre dagsverkstorp anlades. En del av dessa förändringar skedde utanför det område som är markerat som förstudieområde och kommer således

FIGUR 18. Bebyggelsen i området består till stor del av gårdsenheter med medelstora till stora ekonomibyggnader. Här är ett exempel från Finntorp. Foto: Anette Lindgren.

FIGUR 19. Flera av ekonomibyggnaderna har ovanligt rikt utformade omfattningar över dörrar och fönster. Foto: Anette Lindgren.

FIGUR 20. Landskapet är delvis småkuperat med produktionsskog som dominerar siktlinjerna. Foto: Anette Lindgren.

inte att analyseras i denna översiktliga landskapsanalys. Det bör dock observeras att det i karttexten till kartan över Viresjö antyds att övergiven bebyggelse kan finnas i området väster om säteriet och Medetorp.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan konstateras att förstudieområdet domineras av ensamgårdar och små byar där små förändringar har skett sedan storskiftet när det gäller åkermarkens utbredning och bebyggelsens läge. De stora landskapsförändringarna de senaste två hundra åren har framför allt bestått i att äng och beteshagar har transformerats till granskog. Landskapets tidigare mosaikartade karaktär – med större öppna landskapsavsnitt och mjuka övergångszoner mellan öppet och slutet – har ersatts av tydliga växlingar mellan öppen mark och skog. Endast ett fåtal fornlämningsindikationer kan utläsas ur de äldre kartorna. Icke desto mindre ger kartan över Viresjö från 1712 indikationer på att övergiven bebyggelse och odling kan finnas inom förstudieområdet.

Bebyggelsebild och landskap

Bebyggelsen i och kring området består till stor del av medelstora gårdar, med ett visst inslag av ren bostadsbebyggelse och fritidshus. Gårdar, bostadshus och ekonomibyggnader är till största delen uppförda kring sekelskiftet 1900. Flera välbevarade byggnader finns av alla kategorierna.

Ekonomibyggnaderna är medelstora till stora och flera är påtagligt stora (FIGUR 18). Flera ekonomibyggnader som helt eller delvis är uppförda i skiftesverk (timmer) finns bevarade. Ett karaktäristiskt drag är betonade omfattningar kring fönster och dörrar, på flera håll ovanligt rikt utformade med trekantsgavlar över dörrar och fönster (FIGUR 19). Flera av bostadshusen är sekundärt klädda med fasadtegel. Ekonomibyggnadernas tak är oftast täckta med sinusprofilerad eternit eller plåt och är ljusa i färgen.

Odlingsmarkerna är relativt små och oregelbundna i formen, karaktäristiskt för odling i skogsbygder (FIGUR 20). Gårdarna Södra Grav och Kårekulla (Kålkulla) är egentligen de enda undantagen, med större åkerarealer samlade i ett flackare landskap. Gårdarnas placering är typiska för laga skiftets landskap, med gårdar som flyttats ut från, den ofta fortfarande skönjbara, bykärnan till sina samlade odlingsmarker, och bostadshus placerade på mindre impediment i anslutning till åkermarken.

Viresjö i den sydöstra kanten av förstudieområdet innehåller två objekt som ingår i bevarandeprogrammet, Viresjö herrgård (benämning enligt Ahlqvist, annars *säteri*) (objekt 607) och Viresjö missionshus (objekt 608) (Ahlqvist *et al* 2007). Runt herrgården ligger ängs- och hagmarksobjekt nr 105, (klass 3) (Andersson *et al* 1993). Viresjö herrgård (FIGUR 21) är en anläggning med mangårds-

byggnad och flygel från mitten av 1700-talet, en äldre *fatabur* (förrådsbyggnad) och ytterligare flera ekonomibyggnader som är yngre än mangården. Ägorna är inhägnade av stenmurar som på sina ställen är flera meter breda. Herrgården ligger i ett odlingslandskap av 1900-talskaraktär som sluttar ganska kraftigt från mangården ner mot ett vattendrag och en damm (*Sågdammen*) i öster.

Viresjö missionshus är byggt 1911 och ligger i en vägkorsning precis väster om herrgården (FIGUR 22). Kapellet ligger omgärdat av uppvuxen skog och i närmiljön saknas långa utblickar.

Kålkulla, Södra Grav, Norra Grav och Botarp ligger i ett stråk mitt i förstudieområdet. Områdets södra del är typiskt för ett skiftat jordbrukslandskap där gårdarna ligger en och en, omgivna av odlingsmarker och med byggnaderna samlade på impediment i jordbruksmarken. I övrigt domineras närområdet av uppvuxen produktionsskog. Upp till gårdarna och längs stora delar av vägsträckningen står uppvuxna alléer och i odlingsmarkerna finns rikligt med odlingsrösen och stora stenmurar.

Sniparps och Finnatorps byar ligger i en vägkorsning där den nord-sydliga förbindelsen mellan Forserum och Malmbäck korsas av vägen som går mellan Tenhult och Almesåkra. Sniparps by omfattar bevarandeområde 505, ängs- och hagmarksobjekt 145 (klass 3), fornlämning RAÄ 10 (*stensättning*) och RAÄ 114 (*gårdstomt*). Omgivningarna består av ett svagt kuperat odlingslandskap, med åker och betesmark, som sluttar mot söder och öster. Här finns många kraftiga stenmurar och odlingsrösen. De tre gårdarna med bostadshus utgörs av en parstuga (2:4) från ca 1865, ett hus med sexdelad plan (2:2) från ca 1860, och ett hus från 1909 (2:3). Ekonomibyggnaderna är från perioden 1900–1950, mestadels rödfärgade och med taktäckning av plåt.

Finnatorps by är inte utpekad i bevarandeprogram. Byn ligger i ett svagt kuperat odlingslandskap som i söder sluttar något österut, medan det i norr sluttar svagt mot norr. Bete och åkermark finns på båda sidor om vägen. Byn består av bostadshus, gårdar och missionshus karaktäristiskt placerade i ett laga skifteslandskap. I den södra delen står skogen idag tätt inpå bebyggelsen i väster. I den norra delen vänder sig flera gårdar mot det öppna odlingslandskapet i den norra kanten av förstudieområdet.

Byarna Skallarp, Gatu och Esbjörnabo ligger strax nordväst om undersökningsområdet längs den kulturhistoriskt värdefulla vägsträckningen som slingrar sig västerut från Finnatorp. Byarna är inte utpekade i bevarandeprogram, men innehåller många karaktärsdrag och enskilda byggnader med kulturhistoriskt värde. Byarna ligger i ett kuperat mosaikartat landskap och är ganska omslutna miljöer med endast enstaka utblickar mot förstudieområdet.

Vägsträckan från Finnatorp västerut mot Sjöberg löper precis norr om undersökningsområdet. Vägen har hög ålder och en välbevarad äldre karaktär. Den är fortfarande delvis grusväg och följer land-

FIGUR 21. Viresjö säteri. Foto: Anette Lindgren.

FIGUR 22. Viresjö missionshus uppfördes 1911 och är beläget alldeles invid en vägkorsning. Foto: Anette Lindgren.

FIGUR 23. Upplagd odlingssten i Finnatorpsområdet. Foto: Anette Lindgren.

FIGUR 24. Ängsladan vid Kårekulla (Kålkulla) står nu i en granplantering, men ursprungligen stod den invid en äng. Vid fältbesiktning upptäcktes en fossil åker invid den gamla ladan. Foto: Anette Lindgren.

skapet i gränslinjen mellan skog och odlingsmark. Den innehåller många kulturbärande element som alléer, stenmurar och milstenar. Vägarna och kulturlandskapet har en ålderdomlig karaktär.

Ängslador

En av de byggnadstyper som är karaktäristisk för det aktuella området är ängsladorna. De är enkla byggnader som uppförts för förvaring av höskörden på mer avlägset belägna slätterängar. När sedan vintern kom med tillfrusen mark och bra slädföre var det lätt att frakta hem höet till gården.

Lador är mycket vanliga i norra Svealand och Norrland, men mer sällsynta i södra Sverige. De står ofta på utdikade marker som odlats upp under 1800-talet, när efterfrågan på odlingsmark ökade. Bruket av ängslador kan dock vara en betydligt äldre tradition, men de markerades inte alltid på kartor förrän under 1800-talet.

Som betydelsebärare i landskapet har ängslador länge varit uppmärksammade av kulturmiljövården. Detta gäller då framför allt i norra Sverige där ladlandskapen ofta utgör karaktärsgivande drag i landskapet. I södra Sverige har hela eller delvisa inventeringar utförts i åtminstone Kronobergs län och i Kalmar län (Höglin 2004).

Ängsladorna tillskrivs ett högt värde då de har stor betydelse för odlingslandskapets struktur. Andra exempel på sådan bebyggelse är smedjor, bastur, garage för olika jordbruksmaskiner, sommarladugårdar *etc* – alla med den gemensamma nämnaren att de av olika skäl uppförts ett stycke ifrån gårdsbebyggelsen. När jordbruket förändrats så har många av dessa byggnader förfallit och försvunnit.

Ortnamn

Studiet av ortnamn är ett viktigt komplement för att förstå landskapets äldre faser. De utgör, tillsammans med till exempel muntliga berättelser, en del av vårt immatriella kulturarv. Även platser som omges av en muntlig tradition hör till de lämningar som registreras i Riksantikvarieämbetetets fornminnesregister, FMIS (FIGUR 26).

Genom studiet av ortnamn, i kombination med historisk kartanalys, kan vi få många värdefulla indikationer på hur den äldre bebyggelsen var organiserad. Vid en noggrann ortnamnsstudie analyseras såväl bebyggelsenamn (namn på byar, gårdar, torp m.m.) som naturnamn (namn på sjöar, sankmarker, vattendrag, berg, skogar m.m.), ägonamn (namn på åkrar, ängar m.m.) samt artefaktnamn (namn på broar, kvarnar, dammar, vägar m.m.). Inom ramen för denna studie har dock endast bynamnen förklarats utifrån ortnamnsforskaren Jan Agertz analyser (2008).

Äldsta belegg för Forserum är 1337. Betydelse är *fors*, strömmande vatten med efterleden *-rum*, alltså en öppen terräng. Malmbäck omnämns redan 1292, men stavades då *Malbac*. Ortnamnet härstammar från *mal*, grus och *bäck*, vattendrag. I båda fallen har socknarna övertagit namnet efter en bebyggelse.

FIGUR 25. Ängsladorna användes för att torka hö för djurens vinterutfodring. Några används nu för andra ändamål, som till exempel timmerupplag. Foto: Anette Lindgren.

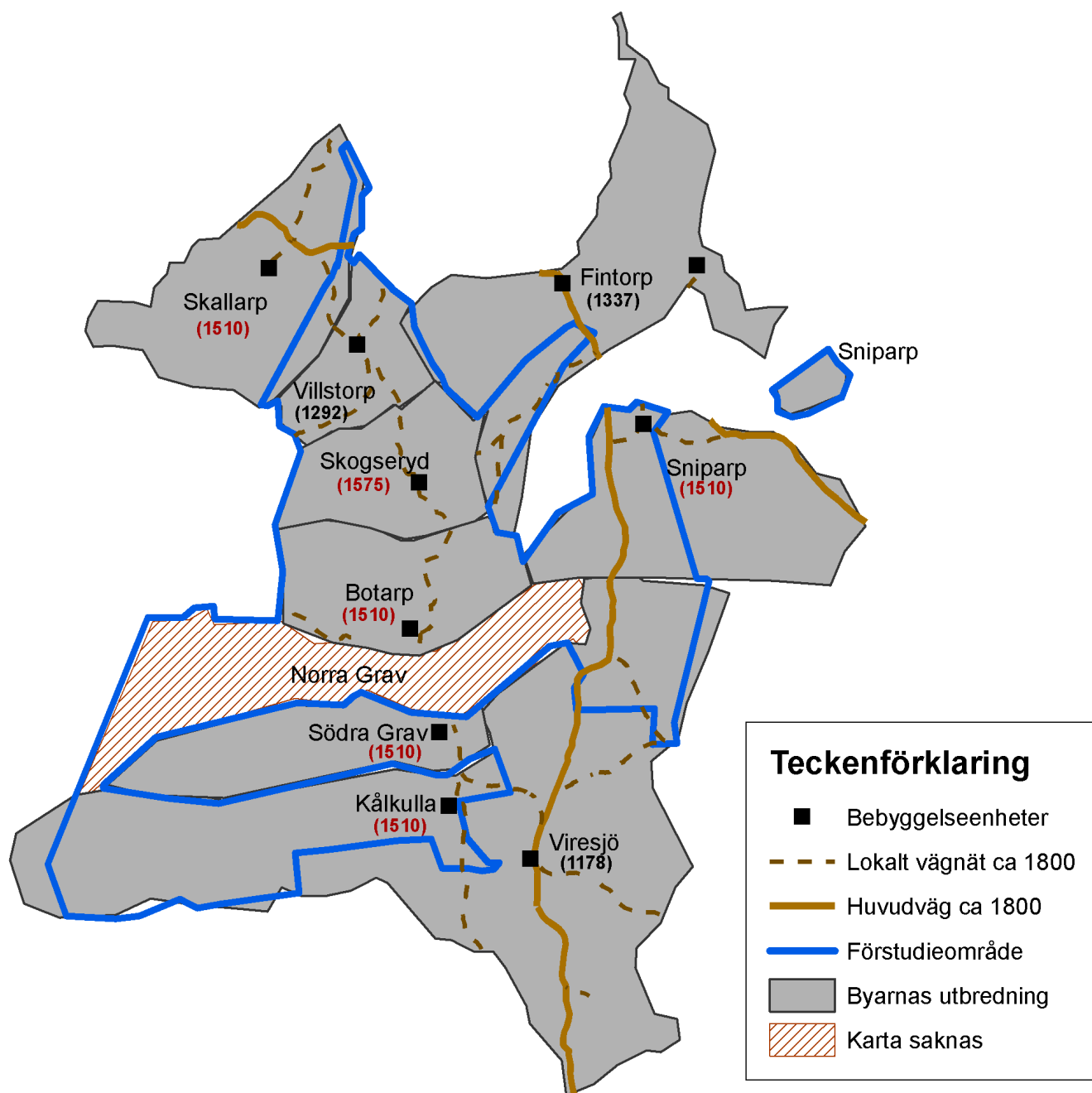

De byar, eller gårdar, som ligger inom eller i nära anslutning till förstudieområdet är Skallarp, Sniparp, Viresjö, Grav, Botarp, Finntorp, Villstorp, Kålkulla och Skogseryd (FIGUR 27). Viresjö, säteri sedan 1600-talet, omnämns redan 1178. Bynamnet är inget sjönamn, utan skrevs i äldsta källor *Widesrydh*. Förleden kan vara *vide* eller *vidhir*, 'vide' med efterleden *-ryd* 'röjning'. Äldsta belägg för byn Finntorp är 1337, då det skrevs *Finnathorp*. Det är således ett senmedeltida torpnamn och avser ett nybygge. Förleden är *finne*, 'person från Finland, same' ev. som mansnamn eller binamn. Byn Villstorp omnämns i ett brev från 1292, men med stavningen *Wigholsthorp*. Förleden är mansnamnet *Wigholf* med efterleden *torp*, 'nybygge'. I brevet byter en Thorsten Wigholfsson bort sin gård, som kan vara namngiven efter dennes far eller farfar.

De övriga bebyggelserna Skallarp, Sniparp, Grav, Kålkulla och Skogseryd har sina äldsta belägg från 1500-talet. För *Skallatorp* och *Botarp* (1510) ges inga tolkningsförslag kring namnskick, men *Snipatorp* (1510) kan bestå av förleden *snip* 'snibb, flik, liten spetsig jordlott' (ev. som binamn) med efterleden *torp*, 'nybygge'. *Graffua* (1510), senare uppdelad i de två enheterna Södra och Norra Grav, betyder sänka. Förleden i namnet *Kaalkulla* (1510) åsyftar växten kål, medan efterleden avser en kulle. *Skogzriidh* (1575) relaterar till skog med efterleden *-ryd*, 'röjning' (Agertz 2008).

Efter den senmedeltida agrarkrisen, med befolkningsminskning och ödeläggelse av gårdsenheter, tog det ett halvt sekel innan någon återhämtning kunde skönjas. Först vid 1500-talets början skedde en långsam återetablering och nya gårdsenheter togs upp. Från 1700-talets mitt och framåt skedde en ny våg av befolkningstillväxt. Det resulterade i att nya torp etablerades på byarnas och gårdarnas utmark.

FIGUR 26. Även muntliga berättelser är en del av det immatriella kulturarvet. Under *Tjuvastockabron* lär enligt en äldre uppteckning tjuven som stal kyrksilvret gömt sig (Forserum RAÄ 98). Foto: JLM arkiv.

FIGUR 27. Kartan visar byarnas utbredning, med äldsta belägg för bebyggelseenheter. Det äldre vägnätet är också markerat. Den nord-sydliga huvudvägen löper mellan Forserum och Malmbäck. Den ursprungliga sträckningen syns tydligt i dagens landskap, men längs med den öst-väsliga huvudvägen finns fler äldre element bevarade i form av till exempel alléer och vägmärken. Digital bearbetning: Jenny Ameziane.

Riksintresseområden för kulturmiljövården

Riksintresseområden är områden som har natur- och kulturmiljövården, som i ett nationellt perspektiv är unika, med höga historiska, estetiska eller sociala egenskaper samt en hög grad av äkthet och kvalitet. I Sverige finns ca 1 700 områden som är av riksintresse för kulturmiljövården. De är mycket varierande till såväl storlek som kulturhistoriskt innehåll. Syftet och ambitionen med riksintressen är att rikta uppmärksamhet mot områdenas kvalitativa värden, så att stor hänsyn tas vid olika typer av verksamheter, som till exempel byggnation av hus och vägar, för att inte orsaka skador på de olika värdena.

Stommen för urvalet togs fram av läns museerna under 1969–70. Det nuvarande urvalet gjordes till största delen 1987 i samband med tillkomsten av naturresurslagen (NRL), då begreppet riksintresse fick en juridisk innebörd. Naturresurslagens bestämmelser om områden av riksintresse har nu arbetats in i kapitel 3 och 4 i Miljöbalken, som trädde i kraft 1 januari 1999. Ansvar för att peka ut områden av riksintresse för kulturmiljövården ligger hos Riksantikvarieämbetet.

I vissa områden kan det bli konflikter mellan riksintressen. Då gäller att det intresse eller ändamål som bäst gynnar en långsiktig hållning med marken, vattnet eller den fysiska miljön i övrigt ska ges företräde. Undantaget är anläggningar som behövs för totalförsvaret. Länsstyrelsen kan ingripa mot kommunens beslut om de bedömer att ett riksintresse riskerar påtaglig skada. I den kommunala planeringen avgränsas riksintressena som geografiska områden, men riksintressenas värde kan också skadas av åtgärder som görs utanför gränsen.

I nära anslutning till förstudieområdet, en kilometer österut, ligger riksintresseområdet Sniparp-Rommen (nr 42, Nässjö kommun). Det består av ett äldre odlingslandskap med länets bäst bevarade ladlandskap (FIGUR 28). Området är till stor del fortfarande ett jordbrukslandskap. I området finns två gravfält av äldre järnålderstyp med rösen, stensättningar, domarringar och resta stenar. Genom detta landskap slingrar sig den gamla vägen mellan Forserum och Almesåkra. Den slingrande grusvägen kantad av lador och öppna ängar är en verkligt särpräglad miljö. Längs med riksintresseområdets östra sida rinner Rummeån fram, och bildar en naturlig gräns.

FIGUR 28. I riksintresseområdet Sniparp-Rommen är ängsladorna ett påtagligt inslag i landskapsbilden. Foto: Anette Lindgren.

Ängs- och hagmarkerna dominerar i riksintresseområdets södra del, inom fastigheten Berg, och där är också de gamla ängsladorna bäst bevarade. De uppfördes under sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal och användes för att torka höet i innan det under senhösten forslades hem till gården som vinterfoder till kreaturen. Ängsladorna är uppförda i regelverkskonstruktion, på sina håll med inslag av timmer i skiftesverk, med omålade bräder och taktäckning av plåt. Några av ladorna är dock rödfärgade och har sticketak under sekundära plåttak (Johnsson & Remmare 1996:114–115).

Knappt fem kilometer västerut från exploateringsområdet ligger ytterligare ett av kulturmiljöns riksintresseområden, Ödestugu kyrkby (nr 65, Jönköpings kommun) med medeltida stenkyrka och bykärna från 1800-talet med bland annat sockenstuga och skolbyggnader. Kyrkan uppfördes troligen under 1200-talet, men förlängdes under 1700-talet. Under 1800-talets sista decennier genomgick kyrkan omfattande restaurering, vilket bland annat resulterade i att flera kyrkomålningar förstördes. Inom området finns också gravfält och ensamliggande gravar från bronsålder och äldre järnålder liksom flera järnframställningsplatser. Fornlämningarna i området ligger i ett stråk längs med en dalgång och vittnar om bygdens betydelse för bosättning redan under förhistorisk tid (Johnsson & Remmare 1996:181–183).

Fornlämningssmiljön i riksintresseområdena visar på att framför allt äldre järnålderns lämningar är de fornlämningar som vi idag har flest spår av i landskapet. Av sentida bebyggelse dominerar ängslador och sockencentrum med 1800-talets offentliga byggnader.

Resultat av fältinventering

I samband med den kulturhistoriska förstudien genomfördes en översiktlig fältinventering. Fokus lades på de ytor där vindkraftverken, enligt bifogad underlagskarta från beställaren, planeras. Men vid fältbesöken lades även tonvikt på förståelsen av landskapets helhetsupplevelse. Hur kommer landskapsrummet kring Skogseryds vindkraftspark att påverkas av vindkraftsetableringen? Vilka tidigare oregistrerade lämningar kan finnas i området? Syftet med fältinventeringen har alltså inte varit att totalinventera området. En noggrannare inventering av berörda ytor görs i samband med utredning, etapp 1 (se kapitel om *Lagskydd och ärendegång*), under förutsättning att länsstyrelsen fattar beslut om en sådan.

Nyupptäckta lämningar

Sammanlagt upptäcktes sexton nya lämningar inom exploateringsområdet vid den översiktliga inventeringen (FIGUR 29, TABELL 2). Huvuddelen av dessa (9 st) utgjordes av odlingslämningar (*fossila åkrar*) i form av stenmurar, röjningsrösen och äldre åkerytor. I närområdet finns förhållandevis få registrerade fossila åkrar. Det innebär att antalet äldre odlingsspår ökat avsevärt genom den översiktliga inventeringen.

Fossila åkrar är generellt en mycket vanlig fornlämningskategori. Att så få fossila åkrar finns registrerade i området beror på att de inte medtogs i revideringsinventeringen under 1980-talet. Först vid 1990-talets slut kom de att omfattas av fornlämningsbegreppet. Fossila åkrar med röjningsröseområden kan vara ytmässigt omfattande och täcka uppemot 100 hektar.

En stor del av den mark som nu består av täta granplanteringar har under äldre tidsperioder legat som åker, ängs- och hagmark. Landskapet och vyerna har således sett helt och hållet annorlunda ut innan de stora produktionsskogarnas etablering. Av äldre tiders ängs- och hagmark finns få – eller inga – konkreta spår, om de inte hävdats. Men av åkrarna finns en hel del synliga spår kvar. I samband med uppodling har man i alla tider stenröjt marken. De stenar som togs upp slängdes upp i *röjningsrösen* (*odlingsrösen*). Åkermarken var belägen mellan dessa. Röjningsstenen lades också upp i stenmurar och stora stentippar; dessa hör oftast till de sentida torpetableringarna. Ibland kan man också se spåren av terrasskanter som bildats efter lång tids brukning. I vissa fall kan man också se indelning i åkerparceller. Fossil åker kan ha mycket hög ålder, från bronsåldern till tidigt 1900-tal. Lämningarna berättar om markanvändningens historia.

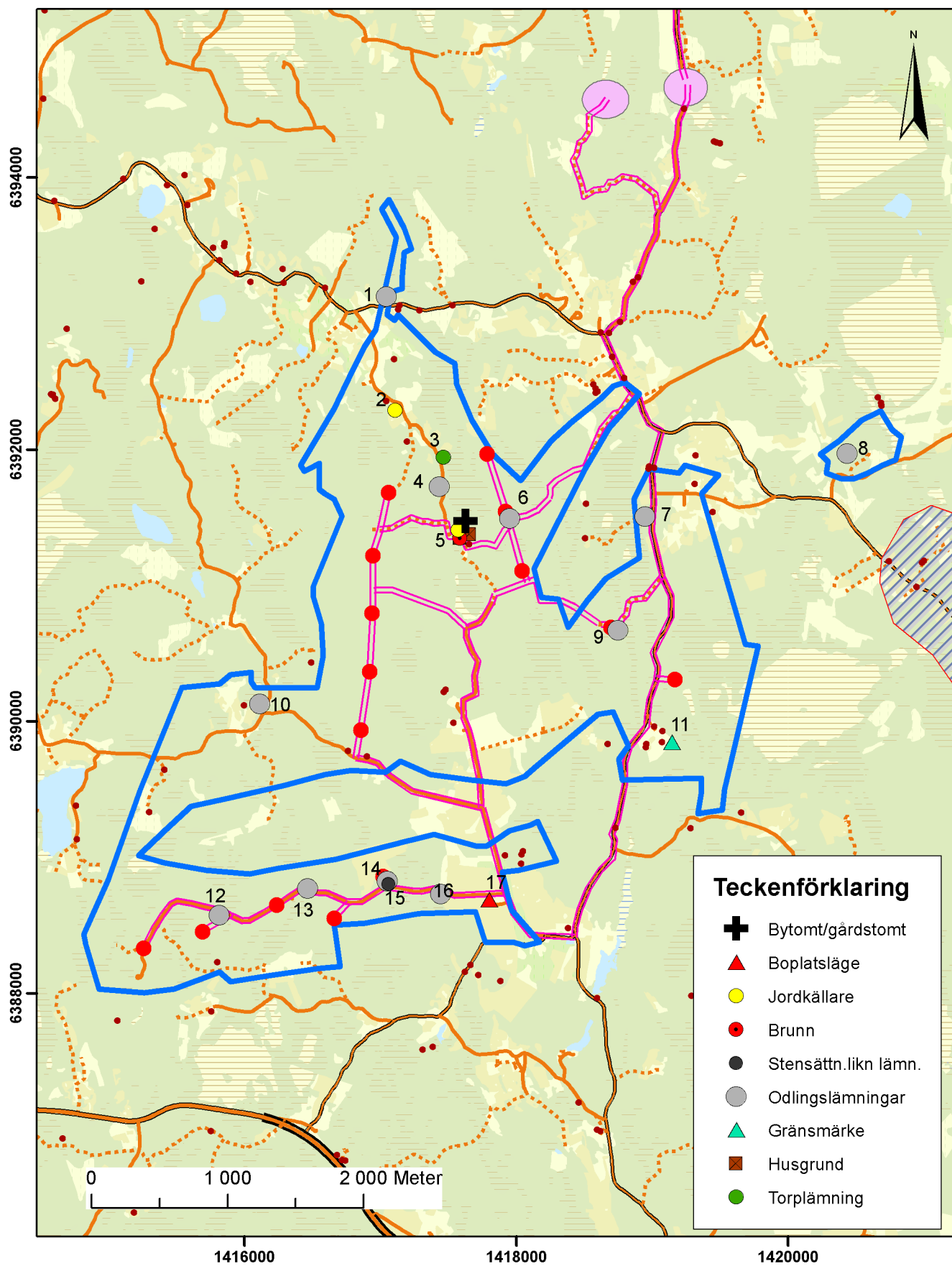
Förutom odlingslämningarna upptäcktes en tidigare oregistrerad bytomt/gårdstomt i Skogseryd med lämningar efter tidigare bebyggelse i form av husgrunder, jordkällare och brunn (ID 5). Vid en jämförelse med storskifteskartan över Skogseryd från 1802 syns hur den dåtida bebyggelsen avstyckades vid skiftet. I Skogseryd fanns vid tiden för skiftet två gårdsenheter och det är spåren efter en av dessa gårdar som hittats i samband med inventeringen. Gårdarna har ofta en lång bebyggelsekontinuitet bakåt i tiden. Det är mycket troligt att det finns ett äldre, underliggande element med medeltida gårdsläge på platsen. Den bedöms därför som fast fornlämning.

Intill bytomten/gårdstomten ligger idag ett ödetorp med tillhörande ekonomibyggnader. Ödetorpet har varit obebott under några decennier, men ger intryck av att ha övergetts ganska abrupt. Delar av möblemanget och köksinredningen ligger spritt inne i huset. Slängd på golvet ligger 1971 års telefonkatalog.

I närheten av den tidigare registrerade torplämningen *Rydet* i Malmbäcks socken (RAÄ 117), påträffades även ett gränsmärke i ett område som nu delvis täcks av granplanteringar (ID 11). Gränsmärken markerar gräns mellan fastigheter och de olika byarnas marker, men också mellan socknar och häradar.

Slutsats

Vid den översiktliga fältinventeringen framkom sexton nya lämningar, huvudsakligen odlingslämningar. Det indikerar att förstudieområdet kan innehålla betydligt fler oregistrerade lämningar. Arkeologiska utredningar bör därför göras inom vissa delar av området innan några ytterligare markngrepp görs (FIGUR 30).

FIGUR 29. Vid den översiktliga fältinventeringen upptäcktes totalt sexton nya lämningar inom förstudieområdet. Skala 1:40 000.

ID	Lämningstyp	Beskrivning	Status	Åtgärd
1	Fossil åker	Enstaka röjningsrösen, ca 3 m i diam och 0,2–0,3 m höga. Stenröjda ytor. Stenmur 1,5 m bred och x 20 m lång.	ÖKHL	AU
2	Husgrund, historisk tid	Jordkällare	ÖKHL	Ingen åtgärd
3	Lägenhetsbebyggelse med odlingslämningar	Torp. Spismursröse bevarat. Grunden delvis skadad. Namnskytt Skogslund. Norr om torpet, i sluttningen mot bergsimpedimentet, finns ett femtontal röjningsrösen. De som vetter mot torpet, i impedimentets sydsluttning, är kraftigt övertorvade och flacka. Röjningsrösen i impedimentets öst, väst och nordsluttning är mindre övertorvade och något toppigare. Odlingslämningarna bedöms höra samman med torplämningen.	ÖKHL	Hänsyn Dokumentation
4	Fossil åker	Röjningsrösen invid väggkant. Yngre karaktär.	ÖKHL	Ingen åtgärd
5	Bytomt/gårdstomt med 3 husgrunder, historisk tid och brunn	Husgrund 12 x 7 m med spisröse, efter manbyggnad. I spisröset syntes taktegel. Längs med husets norra långsida fanns en utbyggnad/förhall. I SV är grunden ca 0,8 m hög, i NO ligger den i marknivå. Invid finns en jordkällargrund 7 x 5 m med välvda taktegelpannor. Jordkällaren är intakt. Mellan jordkällaren och manbyggnaden finns en mindre husgrund, 3 x 3 m. Brunnshus? I husets utkant, på en välbyggd platå låg den stensatta brunnen, ca 3 m djup. Ej inhägnad. Bytomt/gårdstomt återfinns på storskifteskarta över Skogseryd 1802. Lantmätare Gustaf Esping. Akt E33-27:1. (Lantmäteriet).	R	FU
6	Fossil åker	Enstaka röjningsrösen, 3 m i diam och 0,2 m höga. Huvuddelen av odlingslämningarna i området är dock av yngre karaktär med välvd profil och stora stenar.	ÖKHL	Hänsyn Dokumentation
7	Fossil åker	Stenmur, 70 m lång, 2 m bred och 0,4–0,6 m hög. Stor stenröjd yta, idag täckt av granplantering. Åkerns storlek, liksom stenmuren antyder att lämningen hör samman med sentida torplämningar i området.	ÖKHL	Ingen åtgärd
8	Fossil åker	Stenmur 30 m lång, 1,5 m bred och 0,3 m hög. Stenröjda ytor och ett tiotal röjningsrösen, ca 3 m i diam och 0,3 m höga.	R	AU
9	Fossil åker	Ett tiotal röjningsrösen, 3 m i diam och 0,4 m höga.	R	AU
10	Fossil åker	Ca 20 röjningsrösen, 3–5 m i diam och 0,2–0,5 m höga. Röjningsrösen ligger på ett impediment i åkermarken på bågge sidor om vägen. Stenmaterialet består av allt från 0,1–0,7 m stora stenar.	R	AU
11	Gränsmärke	Gränsröse, ca 2 m i diam och 0,4 m högt med 0,4 m hög mittsten. Bevuxen med äldre gran.	ÖKHL	Ingen åtgärd
12	Fossil åker	Enstaka röjningsrösen, ca 3–4 m i diam och 0,3 m höga.	ÖKHL/R?	AU
13	Fossil åker	Enstaka röjningsrösen på bergets östsida, ca 3–4 m i diameter och 0,2–0,3 m höga. I området finns stora moränblock.	ÖKHL/R?	AU
14	Fossil åker	Ett femtontal röjningsrösen, ca 3 m i diam, ligger på en mindre platå, ca 80 x 40 m. Terrasskant i väster.	R	AU
15	Stensättning?	5 m i diameter och 0,1–0,2 m hög, med svag lutning åt nordväst. Antydning till kantkedja i väster. Stenstorlek ca 0,2–0,3 m. Bevuxen med en tall och tre granar. Ligger i utkanten av röjningsröseområde nr 14, se ovan.	R?	AU
16	Fossil åker	Enstaka röjningsrösen, 3 m i diam och 0,2–0,3 m höga. En del större toppiga röjningsrösen av yngre karaktär.	R/ÖKHL	AU
17	Boplatsläge	Troligt läge för järnåldersbebyggelse. Platå vid Kårekulla. Idag delvis bebyggd. I omgivningen finns förhistoriska gravar. Närhet till Viresjö, som är belagt från 1100-talet.	R?	AU2

TABELL 2. Forn- och kulturlämningar som framkommit i samband med fältinventering. Förklaringar: ÖKHL = övrig kulturhistorisk lämning, R = fast fornlämning. De åtgärder som rekommenderas gäller om lämningarna berörs direkt av exploatering. AU = Arkeologisk utredning etapp 1, AU2 = Arkeologisk utredning etapp 2, FU = Förundersökning.

BILDUPPSLAG. Landskap enligt den europeiska landskapskonventionen omfattar människans relation till, och hela upplevelse av, det omgivande landskapet. Det består av allt från möten med naturen till den rent mänskliga påverkan på omgivningen. I landskapet ingår mängder av äldre element, spår av äldre tider i form av odlingslämningar, vägsträckningar, alléer, övergivna boställen, byar, gårdar och öppna landskap. Allt är en del av helhetsupplevelsen. Foton: Jenny Ameziane och Anette Lindgren.

Landskapskaraktär och konsekvensanalys

Användningen av förnyelsebara energikällor som vind och vatten har en lång historisk kontinuitet. Med kunskapen om att de fossila bränslena faktiskt inte är en ousinlig resurs har behovet av att hitta tillbaka till de energikällor vi brukat i historisk tid vuxit sig allt större, med omfattande vindkraftsetableringar som följd.

För att kunna bygga ut ny vindkraft och anpassa samhället till de nya miljömålen krävs dock att utbyggnaden sker i samverkan med en rad faktorer, som hänsyn till buller, natur, boende och kulturmiljö.

Den europeiska landskapskonventionen, framtagen av Europarådet, lyfter fram människans relation till det omgivande landskapet. Landskap är per definition kontaktytan mellan naturgivna förutsättningar och mänsklig påverkan som det upplevs av de människor som bor i eller har intressen i landskapet (se BILDUPPSLAG).

Landskapets kulturhistoriska värden

I denna förstudie har ett antal landskapsutsnitt, som bedöms ha särskilt stora kulturhistoriska värden, identifierats (*A–E*, FIGUR 30). Det kan vara att de har ett högt *upplevelsevärde*, *pedagogiskt värde* eller att de innehåller objekt med hög *vetenskaplig potential*.

Begreppet *upplevelsevärde* åsyftar den upplevelse man kan få av ett landskap, utifrån bebyggelse, vägar och andra strukturer, men också de minnen som kan kopplas samman med landskapet. Det mosaikartade landskapet med omväxlande topografi upplevs ofta som vackert, kanske för att det är greppbart och avgränsat, och har därför ett högt upplevelsevärde (V-Franzén, manus). En milsvid tät granplantering har kanske snarare ett lågt upplevelsevärde.

Landskapet kan också ha ett *pedagogiskt värde*, som kan avspegla hur landskapet förändrats över tid. För att ha ett högt pedagogiskt värde bör äldre och yngre skikt vara synliga i relation till varandra. I en skog kan vi till exempel se hur äldre tiders åkrar med stenmurar och röjningströsen blivit övervuxna med planterad gran. Det kan vara ett bra pedagogiskt exempel på landskapets föränderlighet. Även en lämning kan ha ett högt pedagogiskt värde. En förutsättning för detta är att lämningen är så välbevarad att den kan förklara hur de individer som brukade lämningen – till exempel ett torp, ett gravfält eller en åker – levde och verkade.

Vetenskaplig potential avser däremot lämningar som vetenskapliga preparat snarare än själva landskapet. Lämningen ska vara av sådant kulturhistoriskt värde att den kan förmedla en kunskap om sin samtid. Fossil åker i skogsmark, en förhistorisk boplats, lämningarna efter en 1600-talsgård eller en förhistorisk grav har en hög vetenskaplig potential, medan en pittoresk bymiljö med rötter i tiden för laga skiftet inte har samma potential. Däremot kan bymiljön ha ett högt upplevelsevärde.

Landskapsbild i förstudieområdet

Efter genomgång av forn- och kulturlämningar, bebyggelsemiljöer, historiskt kartmaterial och ortnamn samt besök på platsen framträder en bild av landskapets historia. Efter en sammanvägning av det tillgängliga källmaterialet framstår det öppna landskapet och det äldre vägnätet som särskilt bevarandevärda ur kulturmiljösynpunkt. Det är de värden som särskilt borde synliggöras eftersom de är nyckeln till förståelsen av landskapets karaktär och förändring.

Öppna landskap

Stora delar av området är idag bevuxet med vidsträckta granplanteringar. Dessa har tillkommit under det senaste seklet och har till stor del förändrat landskapsbilden – från att ha varit ett småskaligt mosaik-artat jordbrukslandskap med utbredda öppna ytor i form av åkrar, ängar och hagar – till ett betydligt monotontare granskogsbälte. De lämningar som idag ligger i tät granskog låg en gång i ett helt annat landskap. Innan de stora produktionsskogarna planterades var inslaget av lövträd betydligt större. Granskogarna har förändrat upplevelsen och det mjukt böljande jordbrukslandskapet är till stora delar borta. Dagens öppna landskap består framför allt av åkermark kring byarna och enstaka mindre ytor med ängs- och hagmark, att jämföra med 1800-talets relativt stora ängs- och hagmarksutbredning.

För att behålla den äldre karaktären på landskapet är det av stor vikt att behålla det öppna landskapet genom fortsatt hävd. Det öppna landskapet har både *högt upplevelsevärde* och *högt pedagogiskt värde*, samtidigt som öppenhet gynnar de botaniska värdena.

Äldre vägar

Många av vägarna inom, och i anslutning till, förstudieområdet har en lång historia. Fördelningen av förhistoriska gravar är särskilt påtaglig längs med den öst-västliga vägsträckningen i norr. Den antyder att stråket använts sedan förhistorisk tid. Äldre tiders vägar följde landskapets topografiska förutsättningar och sträckningen passerade genom byar och gårdar. De gamla vägarna följer linjerna i landskapet, längs en skogskant, på en åsrygg eller i kanten av åkermarken. Att bibehålla vägnätets sträckning är därför viktigt för upplevelsevärdet. Nätet av småskaliga, slingrande vägar har vuxit fram successivt.

Inom området finns flera sträckor med grusvägar, som berättar om vägnätets tidiga utveckling, samt vägar som belagts med asfalt utan att sträckningen eller bredden ändrats i någon nämnvärd omfattning. Men invid vägarna finns på många håll bevarade element som ger vägmiljöerna en åldomlig karaktär:

Plantering av *alléer* är en sedvänja med rötter i tiden kring sekelskiftet 1700. Alléer har höga värden både historiskt och gestaltningssmässigt, och omfattas dessutom av biotopskydd.

Stenmurar visar på äldre tiders markutnyttjande, där åkermarken hölls fri från betande djur. De kan också markera gränser, mellan in- och utmark eller mellan olika markägare. De är biotopskyddade och samtidigt viktiga dokument över äldre tiders brukningsmetoder och markindelning.

Milstenar och väghållningsstenar berättar om avståndet mellan olika platser och vem som ansvarade för att hålla olika vägsträckor farbara. De äldsta milstenarna är från 1600-talet och sattes från början upp vid varje mil. Senare kom även ½-mil och ¼-mil, men bruket upphörde i slutet av 1800-talet. De milstenar som står kvar idag skänker vägsträckningarna ett påtagligt historiskt djup. Väghållningsstenarna hör huvudsakligen till 1800-talets vägmiljöer.

Vägmärken från bilismens framväxt under 1900-talet finns kvar längs många av områdets vägar. Även dessa ger vägmiljön en historisk dimension.

I syfte att förbättra sikten för trafikanter utförs på många håll en regelbunden slätting av vägkanterna. Detta har inneburit att många av odlingslandskapets *hotade växter* kan hittas vid vägkanterna, en aspekt som dock inte undersökts närmare i denna studie.

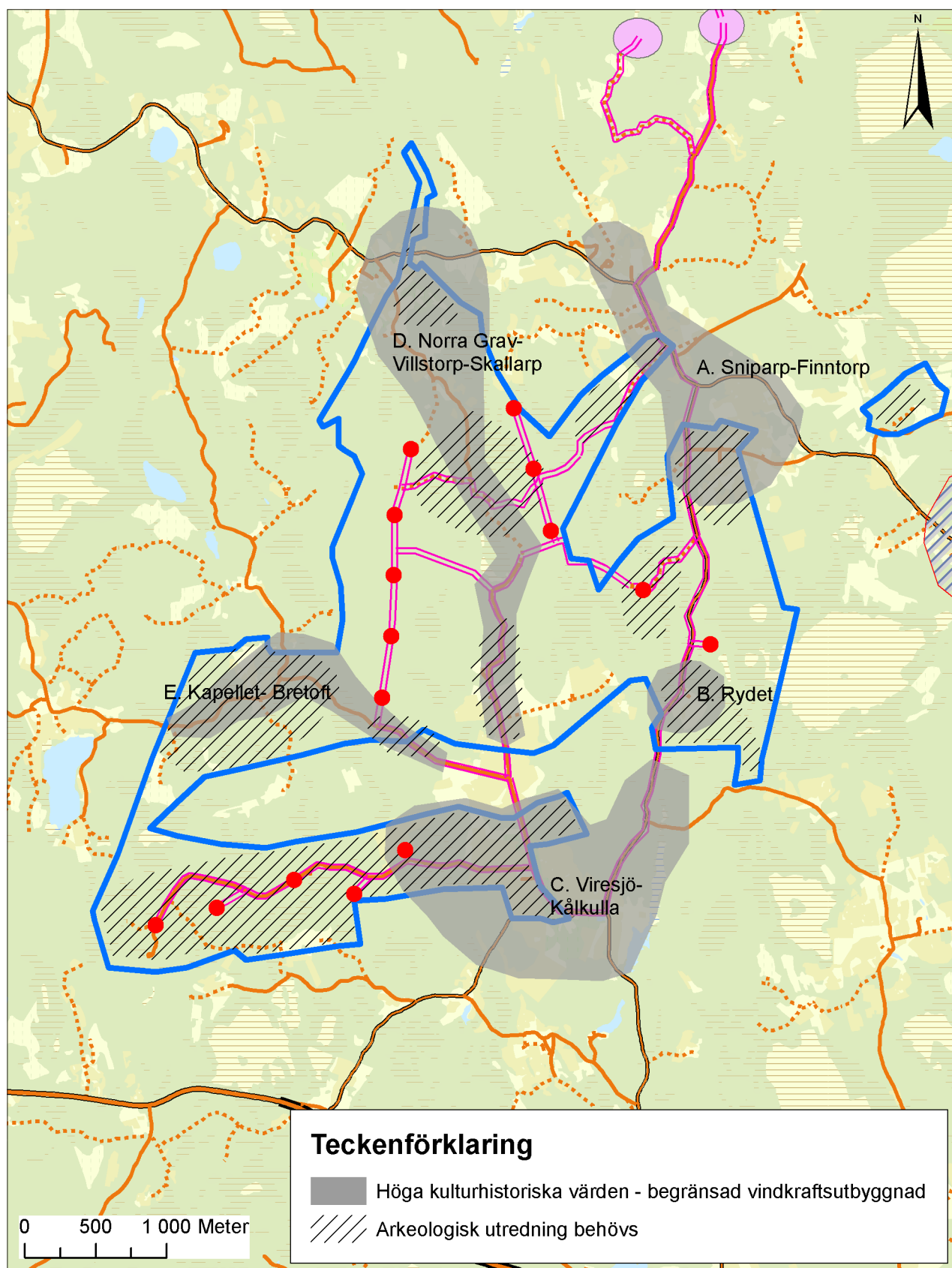
Sammantaget kan konstateras att vägnätet har ett *högt pedagogiskt värde* för förståelsen av den äldre bebyggelsens utbredning. Längs med de delar av vägsträckningarna där de kulturhistoriska elementen är särskilt påtagliga är också *upplevelsevärdet högt*, medan andra delar av vägsträckningen saknar sådana kopplingar. Bitvis är därför *upplevelsevärdet lägre*.

Vindkraftsutbyggnadens konsekvenser

Utbyggnaden av vindkraft i området kan komma att beröra kulturmiljön på olika vis. Dels kommer vindsnurrorna att påverka upplevelsen av landskapet och delvis ligga i siktlinjerna mellan olika miljöer, dels kommer enskilda forn- och kulturlämningar att beröras. Dessa kan även utgöras av lämningar som förhistoriska boplatser och gravmiljöer som idag är dolda under mark. Spridningen av förhistoriska gravar i landskapet ger indikationer om att ytterligare gravar och boplatser kan finnas i närheten, vilket kan behöva säkerställas i en etapp-2-utredning.

De bedömningar som gjorts av vindkraftsutbyggnadens inverkan på kulturmiljö och landskapsvärden bygger på att ledningsdragningar, vägar och vindkraftverksplaceringar följer befintliga planer. Om placeringen ändras kan även andra objekt komma att påverkas. Upplevelsen av de olika kulturmiljöerna kan också komma att ändras om vindkraften förtätas i området. Analysen av landskapet bygger också på förutsättningen att skogsbruket fortsätter. Om markanvändningen ändras och landskapet blir mer öppet så kommer naturligtvis vindkraftverken att bli mer påtagliga.

Vindkraftsutbyggnaden bör följa landskapets skalmässighet. Till exempel kan landskapet tåla en storskalig utbyggnad av vindkraft i ett flackt motorvägslandskap med intilliggande industrier.

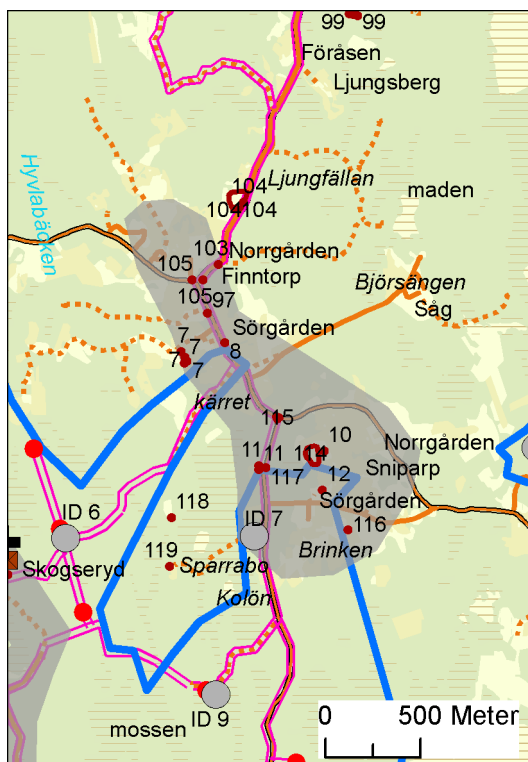
FIGUR 30. I gråmarkerade områden, med höga kulturhistoriska landskapsvärden, bör vindkraftsutbyggnaden begränsas och anpassas till det småskaliga landskapet. Sikten från säterimiljön vid Viresjö (C) bör inte domineras av vindsnurror, utan vindkraftsutbyggnaden bör anpassas till miljön. Siktanpassning bör också göras i närheten av Sniparp-Finntorp. Områden där arkeologiska åtgärder behövs har skrafferats.

Det gäller även i produktionsinriktade skogslandskap med storblockig morän, inslag av sankmarker och ett bitvis otillgängligt landskap, som i de centrala delarna av förstudieområdet (se OMSLAG). I ett småskaligt och mosaikartat landskap med en lång historisk kontinuitet bör istället vindkraftverken – åtminstone utifrån kulturhistorisk synvinkel – anpassas storleksmässigt till omgivningen. En allt för tät placering av vindkraftverk kan i sådana miljöer påverka landskapet negativt och bryta de historiska samband som finns mellan olika områden. Sådana exempel finns också inom förstudieområdet.

Exempelvis i södra delen av förstudieområdet ligger Viresjöes säteri, som kan knytas till det säterilandskap som präglade det sena 1600-talet och århundradena därefter. Till säterierna var ett antal dagsverks- torpare knutna, som hade sina torp och åkrar i nära anslutning till säteriet. I skogsmarken i sydväst kan därför finnas rester efter denna bebyggelse och odling. Sambandet mellan säteriet och omgivande marker bör behållas. Utifrån den planerade vindkraftsetableringen görs dock bedömningen att landskapets kulturhistoriska värden trots allt kommer att vara läsbara, under förutsättning att hänsyn tas till vägnätet och allélandskapet som också hör till säteriets miljö.

Utbyggnaden av vindkraft kan också föra med sig positiva värden för upplevelsen av landskapet. De monotona vyerna i produktions- skogen kan brytas av vindkraftverkens snurrar och bli orienterings- punkter i omgivningarna.

I områdena A–E (se nedan) anser Jönköpings läns museum att det finns stora kulturhistoriska landskapsvärden. Vindkraftsutbyggnaden i dessa miljöer bör anpassas till de småskaliga landskapsrummen.

FIGUR 31. Område A. Kring Sniparp-Finntorp.

A. Kring Sniparp-Finntorp

Sniparps och Finntorps byar ligger i en mosaikartad odlingsbygd omgärdad av skog och innehåller en hel del äldre landskapselement, som förhistoriska gravar och en övergiven gårdstomt. Stengärdes- gårdar och impediment med röjningssten i åkrarna minner om jordbrukets historia som är påtaglig i området. I norr ansluter den gamla vägen från Skallarp till Finntorp.

Konsekvens för landskapsbilden: Förståelsen av områdets kulturhis- toriska värden bedöms inte påverkas negativt av ledningsdragning genom området, under förutsättning att hänsyn tas till den gamla vägmiljön. Från Finntorps norra del kommer vindkraftsetableringen sydväst om byn att bli synlig, men det kommer inte att påverka för- ståelsen av de kulturhistoriska värdena. Man bör dock vara sparsam med ytterligare vindkraftsutbyggnad i byarnas absoluta närhet.

Konsekvens för enskilda objekt: Åtta objekt berörs mer eller mindre direkt av föreslagen ledningsdragning. Fem av dessa utgörs av väg- märken. Se nedan under åtgärdsförslag. Övriga fasta fornlämningar och kulturlämningar inom område Sniparp bedöms inte påverkas av exploateringen, se även BILAGA 1.

FIGUR 32. Vy från Finntorp. Vindkraftsetableringar i siktlinjerna från byn kommer att synas, men bedöms inte påverka förståelsen av landskapets historia. Verken kommer att placeras i skogsmark, men följa samma riktning som den gamla väg som knöt samman byarna i ett nord-sydligt stråk.

Åtgärdsförslag:

Socken	RAÄ/ID	Lämningstyp	Antikv. bed.	Åtgärdsförslag
Forserum	RAÄ 8	Vägmärke	R	Dokumentation, flyttas ev
Forserum	RAÄ 11	2 rösen	R	FU
Forserum	RAÄ 97	Vägmärke	R	Dokumentation, flyttas ev.
Forserum	RAÄ 103	Vägmärke	R	Dokumentation, flyttas ev.
Forserum	RAÄ 105	Vägmärke	R	Dokumentation, flyttas ev.
Forserum	RAÄ 115	Plats m tradition	ÖKHL	Ingen åtgärd
Forserum	RAÄ 117	Vägmärke	R	Dokumentation, flyttas ev.
Forserum	ID 7	Fossil åker	ÖKHL	Ingen åtgärd

B. Vid Rydet

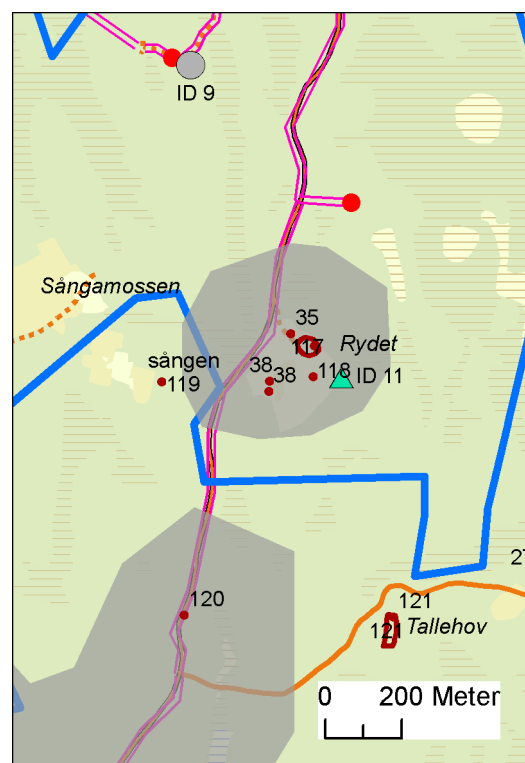
Den gamla torplämningen *Rydet* är belägen i ett område som innehåller ett flertal äldre landskapselement, ängs- och hagmark, förhistoriska gravar, ängslada och övergivna åkrar. Den gamla infartsvägen upp mot torpet och jordkällaren i området ger nästan intryck av att platsen ännu är befolkad.

Konsekvens för landskapsbilden: Vindkraftsetableringen norr om platsen kommer troligen att synas härifrån. En skalmässig anpassning av vindkraftverket skulle gynna kulturmiljön på platsen.

Konsekvens för enskilda objekt: Den planerade elledningen ligger i nära anslutning till en registrerad förhistorisk grav. Det kan finnas ytterligare gravar dolda under markytan. Övriga fasta fornlämningar och kulturlämningar inom område Rydet bedöms inte påverkas av exploateringen, se även BILAGA 1.

Åtgärdsförslag:

Socken	RAÄ/ID	Lämningstyp	Antikv. bed.	Åtgärdsförslag
Malmbäck	RAÄ 38	Kvadratiskstensättning	R	FU

FIGUR 33. Område B. Vid Rydet.

C. Kring Viresjö-Kålkulla

Området kring Viresjö präglas av öppna landskap, småskaligt jordbrukslandskap, säterimiljö med lövträdsalléer, förhistoriska gravmiljöer och boplatsslägen. Säteribildningen under 1600-talet har påverkat det omgivande landskapsrummet påtagligt. I området finns också bevarandevärda ängs- och hagmarker. Kålkulla är ett typiskt exempel på det skiftade jordbrukslandskapet, en ensamgård med byggnaderna samlade på ett impediment omgivet av odlingsmark.

Konsekvens för landskapsbilden: I området planeras både för ledningsdragning och vindkraftverk. Stor försiktighet bör iakttagas i samband med ledningsdragningen för att vägmiljöerna i området inte ska skadas. Vägarna är en viktig länk till förståelsen av landskapet. Riktningen i landskapet gör att säteriet vänder sig bort från skogen och den planerade vindkraftsparken. Etableringen kommer att bli påtaglig i området, men förståelsen av områdets kulturhistoriska värden bedöms inte påverkas negativt.

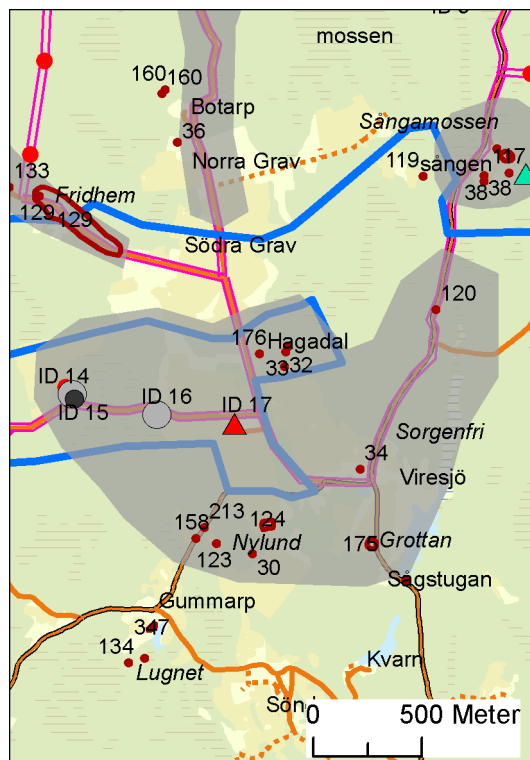
Konsekvens för enskilda objekt: Sammanlagt berörs sex stycken objekt mer eller mindre direkt av föreslagen ledningsdragning och vindkraftsetablering i området. Eftersom hänsyn behöver tas till befintliga vägar kan elledningen behöva placeras en bit utanför vägen. Den kan då komma att dras nära de förhistoriska gravarna RAÄ 32 och RAÄ 33. I närheten av dessa kan ytterligare gravar finnas dolda under markytan. Invid vägen, norr om Viresjö, ligger också torplämningen *Sorgenfri*. Hänsyn måste också tas till denna lämning vid ledningsdragning. Övriga fasta fornlämningar och kulturlämningar inom område Viresjö-Kålkulla bedöms inte påverkas av exploateringen, se även BILAGA 1.

Åtgärdsförslag:

Socken	RAÄ/ID	Lämningstyp	Antikv. bed.	Åtgärdsförslag
Malmbäck	RAÄ 32	Stensättning	R	FU
Malmbäck	RAÄ 33	Stensättning	R	FU
Malmbäck	RAÄ 34	Byggnad annan	ÖKHL	Ingen åtgärd
Malmbäck	RAÄ120	Vägmärke	R	Dokumentation, flyttas ev.
Malmbäck	ID 14	Fossil åker	R	AU
Malmbäck	ID 15	Stensättning?	R?	AU
Malmbäck	ID 16	Fossil åker	R	AU
Malmbäck	ID 17	Boplatssläge		AU2
Malmbäck	saknas	Torp, Sorgenfri	ÖKHL	Visa hänsyn

D. Norra Grav-Villstorp

Centralt i området ligger ett stråk med byar. Omgivningarna domineras av uppvuxen produktionsskog. Längs med delar av vägsträckningen står uppvuxna alléer och i odlingsmarkerna finns rikligt med

FIGUR 34. Område C. Kring Viresjö-Kålkulla.

sentida odlingsrösen och stenmurar. Centralt i området låg en gång byn Skogseryd, som numera är övergiven.

Konsekvens för landskapsbilden: Ledningsdragningen genom området berör den gamla väg som förr knöt samman byarna i det bebyggelsestråk som låg i nord-sydlig riktning i landskapet, från Kålkulla till Södra Grav, Norra Grav, Botarp, Skogseryd, Villstorp och Skallarp. Vägen är längs med delar av sträckan knappt farbar. Men den är ändå en central del för förståelsen av kontaktnätet mellan byarna. Ledningsdragningen bör ske med viss försiktighet. I övrigt bedöms inte uthyggnaden av vindkraft påverka den kulturhistoriska landskapsbilden negativt.

Konsekvens för enskilda objekt: Förutom den gamla vägsträckningen berörs fyra objekt av ledningsdragningen. Ett av dessa är den i förstudien upptäckta bytomten, med husgrund efter en gård. Där behövs en arkeologisk förundersökning. Ledningsdragningen kan eventuellt också komma att beröra två förhistoriska gravar. Om elledning dras i nära anslutning till stensättningarna kan en arkeologisk förundersökning bli aktuell. Övriga fasta fornlämningar och kulturlämningar inom område Norra Grav-Villstorp bedöms inte påverkas av exploateringen, se även BILAGA 1.

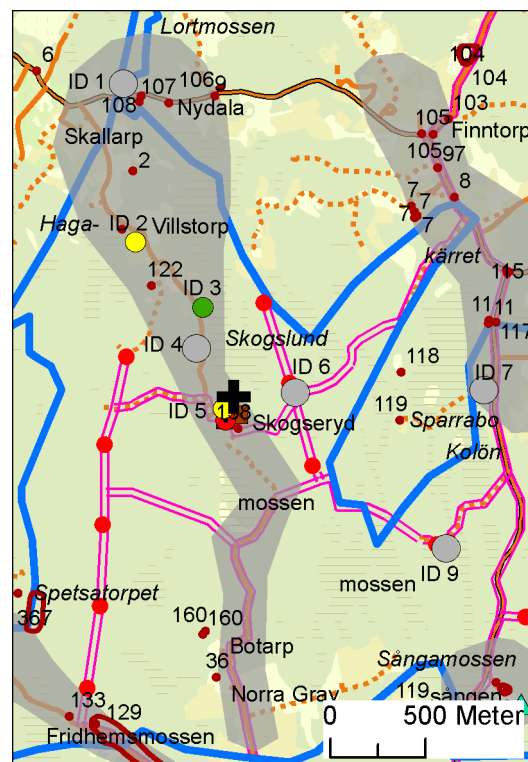
Åtgärdsförslag:

Socken	RAÄ/ID	Lämningstyp	Antikv. bed.	Åtgärdsförslag
Malmbäck	RAÄ 36	Källa med tradition	ÖKHL	Ingen åtgärd
Malmbäck	RAÄ 160	2 stensättningar	R	FU
Forserum	RAÄ 138	Plats med tradition	ÖKHL	Ingen åtgärd
Forserum	ID 5	Bytomt med husgrund	R	FU

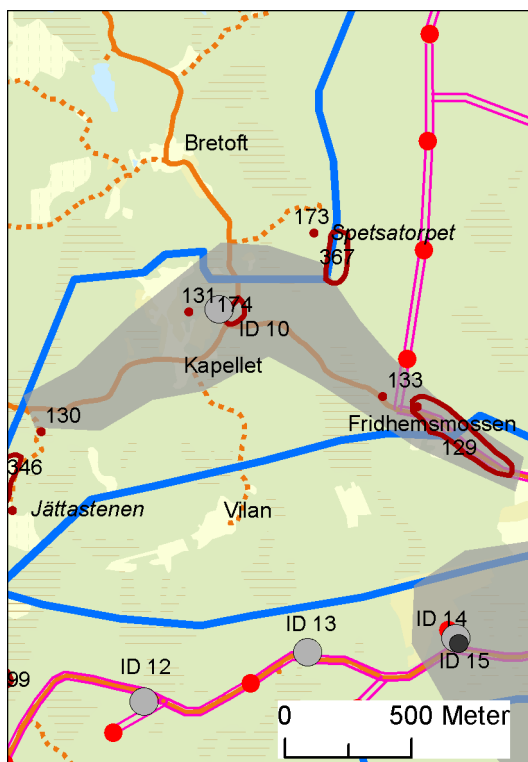
E. Kapellet-Bretoft

Området mellan Kapellet och Bretoft kännetecknas av ett halvöppet naturskönt ängs- och hagmarkslandskap med enstaka mindre odlingsmarker och välbevarad bebyggelse. I vägkorsningen ligger ett område med flacka röjningsrösen (ID 10) och längs med den sydöstra vägsträckningen finns ytterligare röjningsrösen och grunderna efter ett gammalt torp, RAÄ 129. I omgivningarna finns också gott om spår av sentida odling i form av större stentippar. I de låglänta partierna mellan Kapellet och RAÄ 129 passerar man en mindre tallbevuxen mossmark.

Konsekvens för landskapsbilden: Den planerade vindkrafts-etableringen bedöms inte påverka upplevelsen av kulturmiljöerna i området nämnvärt.

FIGUR 35. Område D. Norra Grav-Villstorp.

FIGUR 36. Område E. Kapellet-Bretoft.

Konsekvens för enskilda objekt: Den planerade exploateringen berör i dagsläget endast den östra delen av område E, som omfattar RAÄ 129. I denna del planeras en ledningsdragning. Det kan innebära att delar av objektet kommer att skadas. Hänsyn bör tas till torplämningen *Fridhem* (RAÄ 129).

Åtgärdsförslag:

Socken	RAÄ/ID	Lämningstyp	Antikv. bed.	Åtgärdsförslag
Malmköping	RAÄ 129	Torp Fossil åker	ÖKHL ÖKHL	Hänsyn AU

Riksintresseområdet för kulturmiljön Sniparp – Rommen – Berg

Bymiljöerna i riksintresseområdet ligger samlade i kuperade odlingslandskap omgivna av uppvuxen skog. Odlingsmarkerna är relativt små. I synnerhet i närbelägna byn Hiarum finns flera odlingsmarker som sluttar mot väster, med utblickar mot förstudieområdet. Ängs- och hagmarksområdena ligger i en flack dalgång. På några ställen finns utblickar österut, mot marker närmare Hiarum.

En samlad bedömning är att avståndet till förstudieområdet tillsammans med landskapets karaktär gör att förståelsen av områdets kulturhistoriska värden inte påverkas negativt av vindkraftsetableringen.

Konklusion

Den planerade vindkraftsetableringen kring Skogseryds kommer på olika sätt att påverka det omgivande landskapet – vyer, upplevelsen av landskapet, vägar och enskilda forn- och kulturlämningar. Från vissa vinklar i landskapet kommer vindkraftsetableringen att bli mer framträdande än från andra.

Jönköpings läns museum anser dock inte att vindkraftsetableringen kommer att påverka förståelsen av de kulturhistoriska sammanhangen i landskapen nämnvärt. Det är dock viktigt att betona att *de historiska sambanden* bör förbli synliga i landskapet. Det kan göras genom att vindkraftverken anpassas storleksmässigt till landskapets förutsättningar (jfr Vestbö-Franzén, under tryckning).

Anpassning till landskapet

Vissa delar av området kan tåla en mer storskalig vindkraft. Det gäller till exempel områden med storblickig morän, berg i dagen och gott om insprängda sankmarker, som idag till stora delar täcks av produktionsskog. Här kan man låta landskapets inriktning mot produktion även avspeglas i vindkraften. Flera av dessa områden har också i historisk tid legat som utmark till byarna och använts för till exempel täkt av timmer, sten och grus. Sådana områden kan man låta förbli produktionsinriktade och där kanske vindkraftverken kan vara förhållandevis stora och stå relativt tätt.

Inom vissa områden som idag är produktionsskog finns dock äldre skikt med forn- och kulturlämningar. Dessa måste genomgå arkeologisk utredning – under förutsättning att de berörs – innan någon exploatering kan bli aktuell.

I siktlinjerna mellan äldre bykärnor vill man helst slippa störas av vindkraftverk. Där bör man vara försiktig med vindkraftsutbyggnaden. Dock kan man tänka sig enstaka utspridda vindkraftverk av mindre storlek i utkanten av bebyggelsemiljöerna. Förslagsvis kan dessa placeras med ett visst avstånd till bebyggelsen, i den skogsvegetation som omger byarna på gränsen mellan den öppna marken och skogsmarken.

Det mosaikartade landskapet kan tåla en småskalig vindkraftsutbyggnad, men vyerna och upplevelsen av det kulturhistoriska landskapets värden skulle förminskas om intrycket av vindsnurror tog överhanden. Då försvinner det ålderdomliga intrycket av den genuina odlingsbygden.

Även ljudvolymen från vindkraftverken kan påverka upplevelsen av kulturmiljöer. För att kunna behålla en känsla av ”äkthet” kring till exempel säterimiljön i sydöst, vill man inte att ljudet ska vara alltför påtagligt.

Vägarnas värden

Vindkraftsutbyggnadens påverkan på vägarna i området är en delikat fråga. För att kunna transportera verken kan vägar behöva breddas och kurvor rätas ut. Vägarna i förstudieområdet är av hög ålder. Färdstråken är med stor sannolikhet förhistoriska. Intill flera av vägarna i området ligger förhistoriska gravar, som ofta anlades just invid stråk där människor färdades och på så vis kunde se monumenten. Under historisk tid har vägnätet utvecklats ytterligare. Äldre kartor och fördelning av till exempel milstenar och väghållningsstenar visar med all tydlighet vägarnas betydelse under senare århundraden. En av vägarna knöt samman ett nord-sydligt stråk av byar (FIGUR 27). Där har också en bytomt registrerats. Vägen mellan Finntorp och Malmbäck innehåller färre äldre element än den öst-västliga vägen som passerar Skallarp på väg mot Finntorp. Finntorp-Malmbäcksvägen har dock samma sträckning som den haft sedan urminnes tid, men har belagts med asfalt.

Det är viktigt att anläggandet av transport- och servicevägar anpassas i området. Flera av de befintliga vägarna med alléer och andra vägelement är känsliga för ut- eller ombyggnad. Om vägarnas karaktär förändras, påverkas också förståelsen för hur landskapet vuxit fram. Hanteringen av vägarna inför etableringen bör därför utredas noggrant. I viss mån kan kanske milstenar och väghållningsstenar flyttas efter antikvarisk dokumentation, men de – liksom andra vägelement – bör helst fortsätta att berätta om vägens historia för förbipasserande (FIGUR 37).

FIGUR 37. Vägmarken bör få stå kvar orörd. Annars ska de dokumenteras och flyttas. Denna milsten stod i en stengärdesgård i Forserums socken och skadades vid vägarbete 1977. JLM arkiv.

FIGUR 38. Kraftledningsgata som skär genom landskapet. Foto: Anette Lindgren.

Om föränderlighet

Landskapet förändras ständigt. Det som var nya störande element i landskapet för några decennier sedan är numera en välintegrerad del (FIGUR 38). Idag är spannmålssilon, telefonstolpar och kraftledningar inget som närmare påverkar vår visuella upplevelse av landskapet. Dessa element är – på samma vis som bondgårdar och lövträdsalléer – en del av helheten. Och vi som betraktare har helt enkelt vant oss. Vindkraften är under uppbyggnad och i framtiden kommer den att vara en lika integrerad del av vår upplevelse av landskapet som alla andra element. När vindkraftverken är på plats blir de också en del av landskapets helhet.

Lagskydd och ärendegång

Vad säger lagen?

Lagskyddet för våra forn- och kulturlämningar regleras i *Kulturminneslagen* (SFS 1988:950). Riksintresseområden, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och andra kulturlämningar omfattas också av Miljöbalken, Skogsvårdslagen och Plan- och bygglagen.

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö (1 kap. 1 §). Så inleds *Kulturminneslagen*. Detta ansvar

delas av alla, såväl enskilda som myndigheter. Fasta fornlämningar är skyddade enligt lag och till dessa räknas lämningar efter människors verksamhet som tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna (2 kap. 1 §). Det är förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning (2 kap. 6 §).

Till lämningen hör också en skyddszon, ett så kallat fornlämningsområde som också omfattas av lagskyddet. Hur stor denna skyddszon är varierar från fall till fall och fastställs av länsstyrelsen. Anledningen till detta är att det ofta finns lämningar dolda under markytan intill den registrerade fornlämningen. Skyddszonen syftar också till att bevara upplevelsen av lämningen. Om en exploatering sker för nära inpå en skyddad lämning eller ett byggnadsminne kan upplevelsevärdet påverkas.

Vid inventering bedöms lämningarna som fast fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning. Dessa bedömningar är preliminära och kan omvärderas av länsstyrelsen eller Riksantikvarieämbetet. En lämning som är registrerad som en övrig kulturhistorisk lämning har ett svagare lagskydd. Men vid en ny bedömning kan den komma att klassas som fast fornlämning.

Den som på något sätt vill ändra en fast fornlämning måste ha länsstyrelsens tillstånd (2 kap. § 12). En lämplig rutin är därför att kontakta länsstyrelsen så snart en registrerad lämning berörs. Det är Länsstyrelsen i Jönköpings län som ansvarar för den regionala kulturmiljövården. Länsstyrelsen fattar beslut om åtgärder.

Kulturhistorisk förstudie

Kulturhistoriska förstudier används ofta som planeringsunderlag inför exploatering som berör stora områden. De ger en övergripande kunskapsbild av kulturmiljö och landskap utifrån ett långt tidsperspektiv – från stenålder till nutid.

Utifrån arkiv- och litteraturstudier, kartanalys och fältbesiktning görs en karaktärisering av kulturmiljö och landskap i det aktuella området. Det kulturhistoriska planeringsunderlaget utgör en viktig del av planeringsprocessen och används bland annat i MKB-sammanhang. Förstudier omfattas dock inte av lagen, utan är frivilliga åtaganden.

Arkeologisk utredning

Om det finns indikationer på att en forn- eller kulturlämning berörs av en exploatering kan länsstyrelsen fatta beslut om en särskild arkeologisk utredning (2 kap. § 11). Den kan göras i två etapper. Etapp 1 avser arkiv- och kartstudier samt fältinventering i det aktuella området. Inom etapp 2 görs till exempel en sökschaktning med grävmaskin för att se om lämningar finns dolda under markytan. En arkeologisk utredning syftar endast till att klargöra om det finns lämningar inom den berörda ytan.

Arkeologisk förundersökning

Om utredningen visar att en lämning berörs kan länsstyrelsen besluta om en arkeologisk förundersökning (2 kap. § 12). Syftet med denna är att karaktärisera och avgränsa lämningen. Då tas också prover för t.ex. datering. Om en redan känd forn- eller kulturlämning berörs av exploatering kan länsstyrelsen besluta om en arkeologisk förundersökning utan att någon utredning behövs.

Arkeologisk undersökning

Utifrån förundersökningens resultat beslutar länsstyrelsen om en särskild arkeologisk undersökning behövs (2 kap. § 13). Då tas den fasta fornlämningen bort helt och hållet. Lämningen dokumenteras och kunskapen sparas därmed för framtiden. I särskilda fall kan en lämning, eller ett område med lämningar, bedömas ha så stora värden att den inte får tas bort.

Administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr:	135/09
Beställare:	Vattenfall Vindkraft AB
Rapportansvarig:	Jenny Ameziane
Fältbesiktning:	Jenny Ameziane och Anette Lindgren
Fältarbetstid:	2009-06-15–2009-06-17 samt 2009-06-24
Kartstudier:	Ådel V. Franzén
Bebyggelseantikvarisk studie:	Anette Lindgren
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Nässjö kommun
Socken:	Forserum och Malmbäck
Belägenhet:	Ekonomiska kartans blad 6E 7c, 6E 7d, 6E 8c och 6E 8d
Koordinater:	SV x 6388060, y 1414930 N x 6393836, y 1417070
Undersökningsyta:	ca 1 100 ha
Tidigare undersökningar:	dnr 934/77, arkeologisk under- sökning av gravar från äldre järnålder, RAÄ 155

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Agertz, J. 2008. *Om ortnamn i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder 2008. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Ahlqvist, B., Hagren, P. & Andersson, M. 2007. *Värdefulla byggnader och miljöer 2007*. Miljö- och byggnadsnämnden, Nässjö kommun. Nässjö.
- Andersson, L., Fasth, T., Bengtsson, O., Bergengren, I. & Nielsen, K. 1993. *Ängs- och hagmarker i Nässjö kommun. Del 1-2*. Länsstyrelsen i Jönköpings län. Jönköping.
- Areslätt, T. 2008. *Stensättning, rest sten och kantställd håll. Undersökning av RAA 155:3 med anledning av avstyckning och bildande av fastigheterna Stavsjö 1:8 och 1:9*. Arkeologisk rapport 2008:12. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Cassel, K. (red.). 2005. *Arkeologiskt program för Jönköpings läns museum*. Jönköping.
- Hagren, P. 1998. *Kulturmiljöprogram för Nässjö kommun*. Miljö- och byggnadsnämnden, Nässjö.
- Höglén, S. 2004. *Ängslador som miljöindikator. En analys av 2003 års ängslandeinventering i Kronobergs län*. Länsstyrelsen i Kronobergs län. Växjö.
- Joelsson, J. 2001. *Värdefulla vägmiljöer i Norrbottens och Västerbottens län*. Vägverket Region Norr. Länsstyrelserna i Norrbottens och Västerbottens län.
- Johnsson, A. & Remmare, P-O. 1996. *Kulturmiljövårdens riksintressen Jönköpings län*. Länsstyrelsen Meddelande 4/96. Jönköping.
- Kulturminnesvårdsprogram för Nässjö kommun, maj 1989. 1991. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Mårtensson, A-L. 2009. *Skogseryd, Nässjö kommun. Förstudie landskap*. Malmö.
- Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige*. 1990. Förteckning. Underlag för tillämpning av naturresurslagen 2 kap 6 §. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Otryckta källor

- Vestbö-Franzén, Å. Under tryckning. Kulturhistorisk landskapsanalys, *Landskapskaraktärisering för vindkraft*. JLM dnr 13/09.

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. Jönköping.

Kartunderlag

Ekonomiska kartor: 6E 7c, 6E 7d, 6E 8c och 6E 8d. Lantmäteriet.

SGU Sveriges geologiska undersökning Ser. Ah 11 Specialkarta. Känslighet för infiltration. Jönköpings län.

Forserums socken:

E33-8:2 Finntorp Södergård. Storskifte 1795. Jonatan och David Ulrik Montelin

E33-26:1 Skallarp. Storskifte 1802. Jonatan och David Ulrik Montelin

E33-27:1 Skogseryd. Storskifte 1802. Gustaf Esping

E33-30:2 Sniparp Södergård. Storskifte 1794. Jonatan och David Ulrik Montelin

Malmbäck socken:

06-MAL-152 Botarp. Avmätning 1870.

E76-18:1 Södra Grav 1–2. Geometrisk avmätning. Jonas Petersson Duker

E76-54:1 Viresjö med flera. Geometrisk avmätning 1712. Jonas Petersson Duker.

Källor på Internet

FMIS Riksantikvarieämbetets fornminnesregister. (2009-06-22) <http://www.fmis.raa.se/>

NE Nationalencyklopedin. (2009-06-26) <http://www.ne.se/lang/mil-stolpe>

SGU Sveriges geologiska undersökning. Berggrundskartan. Generell undersökning. Skala 1:250 000. (2009-06-24) <http://www.sgu.se/>

SGU Sveriges geologiska undersökning. Jordartskartan. Generell undersökning. Skala 1:100 000. (2009-06-24) <http://www.sgu.se/>

Vägverket. (2009-06-26) <http://www.vv.se/>

Figur- och tabellförteckning

Figurer

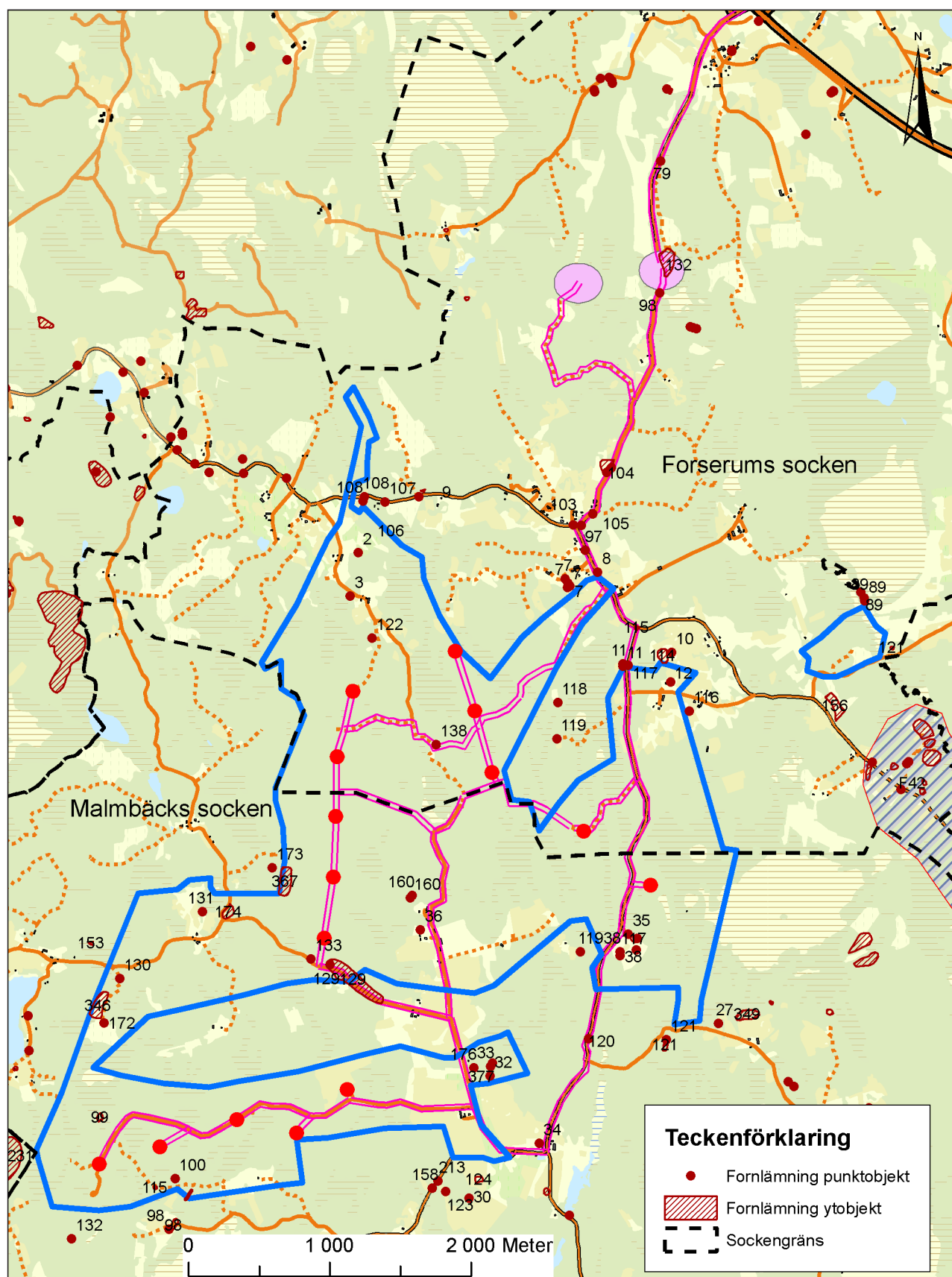
Figur 1. Digitala fastighetskartan 1:100 000	4
Figur 2. Utpekade ängs- och hagmarker	7
Figur 3. Skaftålsyx	8
Figur 4. Stenålderslandskapet	9
Figur 5. Bronsålderslandskapet	11
Figur 6. Rest sten	12
Figur 7. Stensättning	12
Figur 8. Järnålderslandskapet	13
Figur 9. Det historiska landskapet	14
Figur 10. Milsten	15
Figur 11. Vaghållningssten	15
Figur 12. Skogseryds tomt	16
Figur 13. Karta över Finnörps åkergården	16
Figur 14. Ängsmark vid storskiftet och dagens åker	17
Figur 15. Utflyttning vid skiftet	18
Figur 16. Impediment i åkern	18
Figur 17. Karta över Viresjö säteri	19
Figur 18. Ekonomibyggnad från Finnörp	20
Figur 19. Omfattning över dörr och fönster	20
Figur 20. Småkuperat landskap med produktionsskog	20
Figur 21. Viresjö säteri	21
Figur 22. Viresjö missionshus	21
Figur 23. Odlingssten	21
Figur 24. Ängslada vid Kårekulla	22
Figur 25. Ängslada används nu för timmer	22
Figur 26. Tjuvastockabron	23
Figur 27. Bynamnens äldsta belägg	24
Figur 28. Ladlandskap i Sniparp-Rommen	25
Figur 29. Resultat av fältinventering	28
Figur 30. Landskap med höga värden och åtgärdsförslag	35
Figur 31. Område A. Sniparp-Finnörp	36
Figur 32. Vy från Finnörp	37
Figur 33. Område B. Vid Rydet	37
Figur 34. Område C. Viresjö-Kålkulla	38

Figur 35. Område D. Norra Grav-Villstorp	39
Figur 36. Område E. Kapellet-Bretoft	40
Figur 37. Skadad milsten	41
Figur 38. Kraftledningsgata	42

Tabeller

Tabell 1. Lösfynd från trakten	8
Tabell 2. Fältinventeringens resultat	29

Berörda registrerade lämningar

De registrerade lämningar som ligger inom – eller i omedelbar anslutning till – förstudieområdet återfinns under respektive RAÄ-nr i nedanstående tabell.

Berörda registrerade lämningar i Forserums socken

Socken	RAÄ	Lämningstyp	Beskrivning	Antikv. bedömn.	Antikv. åtgärd
Forserum	2	Fornlämningsliknande bildning	Stensättningsliknande bildning 8 m i diam, 0,3–0,4 m hög. Intill denna finns en husgrund samt en källargrund.	ÖKHL	Berörs ej
Forserum	3	Röjningsröse	Kvadratisk, 4 x 4 m, stensättningsliknande	ÖKHL	Berörs ej
Forserum	7	1) Stensättning 2) Stensättning 3) Fornlämningsliknande lämning 4) Fornlämningsliknande lämning	1) närmast rund, men har varit kvadratisk, 16 m i diam. 0,5 m hög. 2) närmast rund, 9 m i diam. och 0,2 m hög. 3) nästan kvadratisk 3,4 x 3,4 m 0,35 m hög. 4) nästan kvadratisk 4,5 x 4,5 m 0,3 m hög.	1) R 2) R 3) ÖKHL 4) ÖKHL	Berörs ej
Forserum	8	Vägmärke	Milstolpe i stengärdesgård	R	Dok. flyttas
Forserum	9	1) Röjningsröse 2) Gravfält 3) Runristning	1) Treuddsliknande, 9 m i sida, 0,2 m högt 2) Enl. uppgift i skogen 1 km V om Finntorp 3) Runor i ett större stenblock	1) ÖKHL 2) Uppgift om 3) Uppgift om	Berörs ej
Forserum	10	Stensättning	Kvadratisk, 14 x 14 m och 1,2 m hög	R	Berörs ej
Forserum	11	1) Röse 2) Röse	1) runt, 15 m i diam. 1,8 m högt 2) runt, 12 m i diam. 1 m högt	R R	FU
Forserum	12	Grav markerad av sten/block	Rest sten i granit, 1,2 m hög och 1 m bred. Avsmalnande uppåt.	R	Berörs ej
Forserum	79	Vägmärke	Väghållningssten	R	Dok. flyttas
Forserum	89	Tre fornlämningsliknande lämningar	Namnet Gullgravarna har de tre groparna fått efter sägnen att en gulds katt finns undagömd på platsen (se BILAGA 2).	ÖKHL	Ingen
Forserum	97	Vägmärke	Väghållningssten	R	Dok. flyttas
Forserum	98	Broplats med namn och tradition	Namnet Tjuvastockabron kommer av att en tjuv, som stulit kyrksilvret gömde sig under bron. Han blev senare tillfångatagen.	ÖKHL	Berörs ej
Forserum	103	Vägmärke	Väghållningssten	R	Dok. flyttas
Forserum	104	1) Fyndplats; 2) Fossil åker; 3) Lägenhetsbebyggelse	1) Skaftålsyxa och del av båtyxa 2) Röjningsröseområde 3) Torp	1) ÖKHL 2) ÖKHL 3) Uppgift om	Ingen Ingen
Forserum	105	1) Vägmärke; 2) Tingsplats	1) Väghållningssten 2) Sockens andra tingsplats var Finntorp	1) R 2) Uppgift om	Dok. flyttas Ingen
Forserum	106	Vägmärke	Väghållningssten	R	Berörs ej
Forserum	107	Vägmärke	Väghållningssten	R	Berörs ej
Forserum	108	Vägmärke	Väghållningssten	R	Berörs ej
Forserum	114	Bytomt/gårdstomt	Husgrund 15 x 6 m och 0,3 m hög, efter större manbyggnad, två mindre husgrunder, tre uthusgrunder och en stensatt brunn. Namn Bolhagen (Sniparps gamla tomt). Bol avser boplat, gård och äsyftar ofta den centralt belägna, samlade gamla bytomten (Agertz 2008:67).	R	Berörs ej
Forserum	115	Plats med tradition	Vägskaal med namnet Stenatorget, en samlingsplats .	ÖKHL	Ingen
Forserum	116	Fyndplats	Skaftålsyxa och klubba eller förarbete till yxa, båda av grönsten.	ÖKHL	Berörs ej
Forserum	117	Vägmärke	Väghållningssten	R	Dok. flyttas
Forserum	118	Lägenhetsbebyggelse	Torp. Husgrund, grop och röjningsrösen. Namn Torpet.	ÖKHL	Berörs ej
Forserum	119	Lägenhetsbebyggelse	Torp. Husgrund med spisiröse och källargrund. Namn Sparrebo.	ÖKHL	Berörs ej
Forserum	121	Fornlämningsliknande lämning	Bebyggelselämning annan. 15 x 20 m stort område med ca 15 ovala gropar.	ÖKHL	Berörs ej
Forserum	122	Naturförmål, bildning med tradition	Namn Hagakällan	ÖKHL	Berörs ej
Forserum	132	Fyndplats annan	Borttagen milstolpe	ÖKHL	Ingen
Forserum	138	Plats med tradition	Namn Skogsereds hage. Många har sett övernaturliga ting, bl.a. en huvudlös man. Efter att ha sprungit därifrån blev de sjuka.	ÖKHL	Ingen
Forserum	156	Fossil åker	Röjningsröseområde, 190 x 40-50 m stort.	ÖKHL	Berörs ej

Berörda registrerade lämningar i Malmbäcks socken

Socken	RAÄ	Lämningstyp	Beskrivning	Antikv. bedömn.	Antikv. åtgärd
Malmbäck	27	Röse	Runt, 8 m i diam och 0,85 m högt. Intill finns flera röjningsrösen samt en grustäkt.	R	Berörs ej
Malmbäck	32	Stensättning	Kvadratisk, 9 x 9 m och 0,5 m hög. Röjningsrösen i närområdet.	R	Ev. FU
Malmbäck	33	Stensättning	Närmast kvadratisk, 11 x 11 m och 0,35 m hög. Röjningsrösen i närområdet.	R	Ev. FU
Malmbäck	34	Byggnad annan	Säteriet Viresjö består av en mindre manbyggnad och en flygelbyggnad.	ÖKHL	Ingen
Malmbäck	35	Vägmärke	Milstolpe	R	Berörs ej
Malmbäck	36	Källa med tradition	Offerkälla i vilken man hittat pengar. Ovanpå har ett bryggshus uppförts.	ÖKHL	Berörs ej
Malmbäck	38	1) Stensättning 2) Fornlämningsliknande lämning	1) Kvadratisk, 14 x 14 m och 0,7 m hög 2) Röseliknande lämning, oregelbundet rundad, 9–10 m i diam och 1,1 m hög	1) R 2) ÖKHL	Ev. FU Ingen
Malmbäck	99	Husgrund, historisk tid	Bebyggelselämningar efter ett boningshus 8 x 5 m med spisröse, uthusgrund samt brunn.	ÖKHL	Berörs ej
Malmbäck	100	Lägenhetsbebyggelse	Torp. Spisröse. Sönderkörda röjningsrösen intill. Namn Mastorp eller Mosstorp.	ÖKHL	Berörs ej
Malmbäck	115	Blästbrukslämning	Slaggförekost	R	Berörs ej
Malmbäck	116	Kvarn	Dammvall och plats för skvaltkvarn	ÖKHL	Berörs ej
Malmbäck	117	Lägenhetsbebyggelse	Torp. Grund efter boningshus 10 x 6 m med spisröse, jordkällare och stenskodd brunn. Namn Rydet.	ÖKHL	Berörs ej
Malmbäck	118	Stensättning?	Oregelbunden till rund, 15–17 m i diam och 1,5 m hög.	Bevakas	Berörs ej
Malmbäck	119	Hög?	Närmast rund, 17 m i diam och ca 1 m hög. Röjningsrösen i närområdet.	R	Berörs ej
Malmbäck	120	Vägmärke	Väghållningssten	R	Dok. flyttas
Malmbäck	121	Lägenhetsbebyggelse	Torp. Grund efter boningshus 11 x 6 m med spisröse samt en ladugårdsgrund. Flertal röjningsrösen. Namn Tallehov.	ÖKHL	Berörs ej
Malmbäck	129	1) Lägenhetsbebyggelse 2) Fossil åker	1) Torp. Husgrund med spisröse 11 x 7 m och en raserad jordkällare. Namn Fridhem. 2) Röjningsröseområde, 480 x 70–120 m stort	1) ÖKHL 2) ÖKHL	Ingen AU
Malmbäck	130	Träindustri	Plats för sågverk	Uppgift om	Berörs ej
Malmbäck	131	Fornlämningsliknande lämning	Höglignande lämning, 7–8 m i diam och 0,6–0,7 m hög.	Bevakas	Berörs ej
Malmbäck	133	Vägmärke	Väghållningssten	R	Berörs ej
Malmbäck	160	1) Stensättning 2) Stensättning	1) Kvadratisk, 8 x 8 m och 0,45 m hög 2) Kvadratisk, 9 x 9 m och 0,5 m hög	1) R 2) R	Berörs ej
Malmbäck	172	Naturföremål/-bildning med tradition	Namn Jättastenen. Stort block balanserat på tre mindre stenar.	ÖKHL	Berörs ej
Malmbäck	173	Lägenhetsbebyggelse	Torp. Husgrund 9 x 6 m med spisröse, raserad jordkällare. Rikligt med röjningsrösen. Namn Spetsatorpet.	ÖKHL	Berörs ej
Malmbäck	174	Plats med tradition	Namn Kyrkogården eller Körrgårn.	ÖKHL	Berörs ej
Malmbäck	176	Textilindustri	Lintorkningsgrop, 2 x 1,1 m och 0,7 m djup.	ÖKHL	Berörs ej
Malmbäck	346	Fossil åker	Röjningsröseområde, 200 x 70 m stort.	ÖKHL	Berörs ej
Malmbäck	367	Fossil åker	Röjningsröseområde, 200 x 60 m stort.	ÖKHL	Berörs ej
Malmbäck	377	Runristning	På block/fast håll. Tillkommit under 1990-talet.	ÖKHL	Berörs ej

TABELLFÖRKLARING. ÖKHL = övrig kulturhistorisk lämning, R = fast fornlämning, Dok. flyttas = avser fornlämning som behöver dokumenteras antikvariskt och ev. flyttas för att inte förstöras, AU = arkeologisk utredning, FU = arkeologisk förundersökning, Ingen = ingen åtgärd behövs, Berörs ej = objekt som ej berörs av den planerade vindkraftsetableringen, enligt beställarens kartunderlag.

Platser med muntliga traditioner, bl.a. Forserum RAÄ 89

När man offrade i hälsokällorna i Nässjö-bygden.

Några sägner från Rommen i Forserum.

I en tidigare artikel har en för-
fornminnesvärden intresserad Forse-
rums-bo delgivit en rad från de
gamla upptecknade sägner om Rom-
men ett par mil väster om
Nässjö, vilket område skulle utgöra
grunden till en forntida stad med
kyrka och kyrkogård. Denna skild-
ring fortsättes i dag med några
Rommen-sägner från senare tid.

På området "Rummera" finnas
tvenne gamla offerkällor, en på var-
dera sidan om ån. Dessa källor kal-
las Torskällorna, och namnet uppges
härleda sig från den tiden, då våra
förfäder dyrkade de gamla asagu-
darna, Tor, Oden och Frey. Källor-
na ha i forna tider varit flitigt be-
sökta av folk från Forserum och
Malmback, och ännu så sent som
omkr. år 1880 har man i dessa häl-
sokällor sökt bot för varjehanda
krämpor. Såsom tack för undfångnen
hjälp offrade man en koppar- eller
silverslant, en knapp, knappål eller
dylikt. Även barnens skervallinnen
lämnades kvar vid källan. Nu ligger
de heliga källorna öde och bortglöm-
da. De ha delat samma öde som så
mycket annat på mystikens område.

Den ena källan är ännu öppen,
men den, som man först slutade att
offra i, är igenväxt med vattenväx-
ter. I bottnen är den dock ännu så
sur, att man med lätthet kan köra
ned en stör ett par meter djupt.

En annan märkvärdighet på plat-
sen är "guldgravarna", tvenne djupa
hålur eller brunnar, till synes grävda
av människohänder, i mossen nära
Rumån. Om dessa guldgravar fin-
nas tvenne olika sägner.

Enligt den ena skulle det finnas
en guldskatt på bottnen. Denna kis-
ta skulle endast med tillhjälp av två
vita tvillingstutar kunna hämtas upp
ur djupet. Ett ytterligare villkor
var dock, att kalvarna uppfötts med
enbart söt mjölk.

En bonde hade en gång lyckats
föda upp ett par sådana kalvar men
så begick han en gång det misstaget,
att i snålhet blanda vatten i mjöl-
ken, med påföljd, att hela försöket
misslyckades.

När kalvarna i sinom tid blevo
tillräckligt stora, körde mannen ut
dem till mossen, band dem med
tömmar och kätting och sänkte ned
kättingen i graven, där han lyckades
få tag i kistan. När denna kommit
upp i dagsljuset, blev bonden själa-

glad över att ha den i sin ägo. Men
just då fick han höra en hänfull
röst från guldgravens botten: "Nej,
tack ska' du ha — nu orkar inte di-
na vasskalvar!" Ett försmädligt
skrätt följde härpå, och så sjönk
guldskatten till bottnen och för-
svann.

Enligt en annan sägen finns det
en guldskatt på gravens botten.
Denna guldskatt vaktas dag och
natt av en guldhöna. När några
personer en gång efter stora an-
strängningar lyckats få upp kitteln
till kanten, uppgav en av dem i gläd-
jen ett jubelrop, och strax sjönk
kitteln tillbaka i djupet.

Sen dess har ingen försökt sig på
att rädda skatten, men de gamla på-
stå, att den finns där än i dag, och
att det därför vore skäl att söka än-
nu en gång. När vattnet rinner ned
utför guldgravens kant, låter det,
som om det droppade på en kittel-
botten.

En annan sak av stort intresse på
Rommen är "dansgravarna", flera
hundra hålur i kullarna runt om-
kring, innehållande människoben och
trästavar, de senare spetsade i ena
ändan och av allt att döma använda
som krigsredskap. Dessa gravar eller
gröpar sägas vara från 1600-talets
krig. Sägner förmäler om vilda fej-
der emellan svenskar och danskar
just på denna plats. Stridens vågor
gingo höga emellan kullarna, där
härarna lägrat sig. Så många kri-
gare blevo dödade vid denna strid,
att man ej anständigt hann begrava
dem alla utan måste gräva ner dem
i provisoriska hålur i sandkullarna.

Ett stort röse, där en samling sten
hopats för försvarsändamål, kallas
ännu i dag "Skansen".

Numera är det stora jordområdet
"Rummera" så gott som obebott.
Endast invid landsvägen ligger några
ställen kvar. De många små back-
stugorna, som funnos ännu omkring
år 1860, ha jämnats med marken,
och de gamla invånarna och tradi-
tionsbärarna, som bebott dessa mar-
ker, äro alla borta och deras sägner
och berättelser med dem. De enda
källor, ur vilka forskningsmaterial
numera kan hämtas, äro de rika
fornlämningar, som ännu finnas be-
varade.

På lantmäterikontoret i Stockholm,
där alla våra gårdar i minsta detalj
finnas kartlagda och beskrivna,

finns det helt litet att inhämta om
Rommen. Denna jord skulle strängt
taget tillhöra staten, enär fordom
ingen ägare fanns till densamma.
Vid skiftet blevo emellertid bönder-
na från Sjöstorp, Hult, Slätteryd,
Floeryd, Hiarum, Berg, Göstorp,
Skallarp m. fl. tilldelade var sina
skiften av "Rummera".

Anmärkningsvärt är f. ö. det för-
hållandet, att de bönder från Malm-
bäckes socken, som fått sig tilldelade
utmark på "Rummera", ännu i dag
äro skyldiga att för dessa jordlotter
erlägga skatt till Forserums kom-
mun.

Hela Rommen-området är ett
tacksamt fält för den intresserade
fornforskaren, och det är att hop-
pas, att en sakkunnig i framtiden
blir i tillfälle att utföra en ingående
undersökning av det sägenomspun-
na, mystiska Rommen.

Eva Danielsson.

Landskap är som böcker – läsbara. Spåren efter äldre tider är som ord i landskapet. Vi behöver bara sätta samman orden för att ge dem mening och innebörd. När landskapet förändras måste vi behålla läsbarheten. De nya elementen måste anpassas till de gamla, för att behålla de historiska sambanden.

Där torp med sina åkrar och ängar förr befolkade bygden, breder nu vida granplanteringar ut sig. Kvar i skogen ligger spåren av tidigare generationers liv och arbete – husgrunder, röjningsrösen, gamla åkerytor och stengärdesgårdar. Vägar som en gång utgjorde kärnan i ett kommunikationsnät mellan byar är fortfarande i bruk. Fast delar av bebyggelsen är borta och några av vägarna har blivit igenväxta skogsvägar.

I landskapet kring Skogseryd planeras för en vindkraftspark. Därför har en kulturhistorisk förstudie gjorts, på uppdrag av Vattenfall Vindkraft AB, för att tydliggöra hur kulturmiljöer och landskapets kulturhistoriska värden påverkas av etableringen.